

מעבר לכלניות: הבריטים בפלשתינה כקהילה קולוניאלית

חגית קריק

באפילוג לספר זיכרונותיו סיכם ג'ון גאטש (Gutch) את התנסותו בכל אחת מהטריטוריות שבהן שירת כאיש מנהל קולוניאלי באימפריה הבריטית.¹ את הפרק שבו שירת במזכירות הראשית של מנהל המנדט בפלשתינה, בין השנים 1936-1947, סיכם כחוויה קולוניאלית יוצאת דופן, שמקורה ב'משימה הבלתי אפשרית' שבהגשמת הצהרת בלפור ושתוצאותיה היו 'טרגיות אך בלתי נמנעות'. גאטש, שחי בפלשתינה בתקופה שבה גאו המתח והאלימות ושרד את הפיצוץ במלון המלך דוד, כתב כי 'למרות כל הקשיים והסיכונים בחיינו בפלשתינה, דיאנה ואני זוכרים אותה בחיבה. שם התחלנו את חיי הנישואים המאושרים שלנו ושם נולדו שניים מבנינו. שם יצרנו חברויות רבות וממושכות'.² בתמצות ההתנסות המנדטורית שזר גאטש את הציבורי עם האישי, את הפוליטי עם הפרטי, והציב את החוויה הבריטית בפלשתינה כצומת של תהליכים היסטוריים הרי גורל וחוויות אינטימיות כנישואין, הקמת משפחה וחברויות.

אלפי אזרחים בריטים חיו בפלשתינה בתקופת המנדט. מגוון התנסויותיהם בה השפיעו על מהלך חייהם ועל קורותיו של הפרויקט המנדטורי בפלשתינה, ונשזרו לתוך מארג של החוויה האימפריאלית. זהותם הלאומית והוויית חייהם כגולים זמניים ממולדתם וכמי שהיו נציגיו של השלטון המנדטורי בארץ, גיבשו אותם באופן טבעי לקהילה. במאמר זה, המבקש למלא חלל בהיסטוריה ובזיכרון של תקופת המנדט, משוררטים לראשונה דמותה

* המאמר מבוסס על עבודת הדוקטור חיים קולוניאליים בפלשתינה, 1920-1948: חברה ותרבות בריטיות בשטח מנדט, שנכתבה בהנחייתה של פרופ' ביילי מלמן בבית הספר להיסטוריה ע"ש צבי יעבץ באוניברסיטת תל אביב, ומעובדת בימים אלה לפרסום כספר (להלן: קריק, חיים קולוניאליים).

1 ג'ון גאטש שירת בחוף הזהב (Gold Coast), בקירנאיקה (Cyrenaica), בגינאה הבריטית (British Guiana) ובאיי שלמה (Solomon Islands).

2 John Gutch, *Colonial Servant*, Padstow 1987, p. 142

של הקהילה הבריטית בפלשתינה המנדטורית, הרכבה ודפוסי התגבשותה. נפרשת בו קהילה רבגונית, שכללה אנשי ונשות מנהל ציבורי, שוטרים, יזמים ועובדי חברות עסקיות, אנשי כמורה, מיסיונרים ומיסיונריות, רעיות וילדים ועוד. ההבדלים בין חברי הקהילה, שהתבססו לא רק על מגוון עיסוקים אלא גם על קריטריונים של מגדר, גיל, מעמד כלכלי וחברתי ואפילו אתניות ושייכות לזרם דתי, הביאו לעיצובה של קהילה הטרוגנית והיררכית שהתאפיינה במתחים מסוגים שונים. זו הייתה קהילה הנעה, באופן מעשי וסמלי, על הציר שבין בריטניה והאימפריה לפלשתינה, אך גם על גבול דק שבין אחדות לפילוג ובין כוח לחרדה. בחינת הבריטים שהתקבצו בפלשתינה בפרויזמה של קהילה, אני מבקשת לטעון, מאפשרת לשרטט מציאות מגוונת, מורכבת ודינמית של הנוכחות הבריטית בתקופת המנדט יותר משמקובל לדמותה. יתרה מזאת, ההתמקדות בהיבטים החברתיים והתרבותיים של נוכחות זו, מסייעת בידי להצביע על האופנים השונים בהם אורחות חייהם וזהויותיהם של הבריטים היו שלובים באופן בלתי נפרד במנגנוני ביסוס השליטה האימפריאלית והשלטון המנדטורי בארץ.

בכחינת הנוכחות הבריטית בפלשתינה נוטה ההיסטוריוגרפיה של תקופת המנדט להתמקד בהיבטים של פוליטיקה, ממשל וביטחון ובשיקולי המדיניות הבריטית ועיצובה. מחקר ענף עוסק גם בפעילות הבריטית בתחומי משפט, בריאות, חינוך ורווחה, וכתרומתו של השלטון הבריטי לעיצוב גבולות הארץ ומרחביה הפיזיים, ובעיקר לפיתוח תשתית פיזית, כלכלית ותעשייתית. המחקר הבוחן את דמויותיהם, פועלם וחייהם של בריטים, מתמקד רובו ככולו בפקידי מנהל המנדט הגברים, בעיקר הבכירים שבהם.³ בהיסטוריוגרפיה זו, כמו גם בזיכרון הקולקטיבי המקומי, מוצגים הבריטים על פי רוב כקבוצה מונוליתית יחסית של סוכנים רשמיים של ממשלת המנדט ובריטניה, שהרכבה המגדרי הוא גברי באופן מובהק. כמו כן, למרות התפתחויות חשובות בחקר ההיסטוריה התרבותית והחברתית הן של תקופת המנדט הן של הנוכחות הבריטית בשטחי האימפריה, טרם זכו לניתוח מעמיק היבטים חברתיים ותרבותיים בחיי הבריטים בפלשתינה.⁴ היסטוריה זו עונדה מצויה על פי

3 ראו למשל, מוטי גולני, הנציב האחרון: הגנרל סר אלן גורדון קאנינגהם, 1945-1948, תל אביב 2011; הנ"ל, ימים אחרונים: הממשל המנדטורי – פינאי ומלחמה, ירושלים 2009; נירית שלו כליפא (אוצרת), המושל הראשון: סר רונלד סטורס, מושל ירושלים 1918-1926, תל אביב 2011; Sahar

Huneidi, *A Broken Trust: Herbert Samuel, Zionism and the Palestinians*, London 2001

4 מיעוט המחקרים בנושא בולט במיוחד לנוכח העניין הרב שמעוררת הנוכחות הבריטית המנדטורית הן בקרב חוקרים הן בתרבות הפופולרית בישראל זה עשורים רבים. ראויה לציון העובדה שבתיאורי חברה ותרבות בריטיות יש לרוב מידה לא מבוטלת של נוסטלגיה והן בולטות בעיקר בחיבורים המצויים בתפר שבין כתיבה היסטורית לספרותית. ראו, הדרה לור, המנדטורים: ארץ-ישראל, 1940-1948, ירושלים 2003; תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, ירושלים 1999; Ari Joshua Sherman, *Mandate Days: British Lives in Palestine 1918-1948*, New York 1997; Derek Hopwood, *Tales of Empire: The British in the Middle East 1880-1952*, London 1989. ראו גם, Eitan Bar-Yosef, 'Bonding with the British: Colonial Nostalgia and the Idealization of Mandatory Palestine in Israeli Literature and Culture after 1967', *Jewish Social Studies*, Vol. 22 (2017), pp. 1-37

רוב בתחום האנקדוטלי ונתפסת כשולית לאירועים הגדולים של התקופה, בפרט למרכזיותו של הסכסוך הלאומי שהתגלע בארץ ולתפקידם של הבריטים בהתפתחותו. מאמר זה, והמחקר הנרחב עליו הוא מבוסס, מביאים אפוא חברה, תרבות וחיי יומיום בריטיים מן השוליים אל המרכז, במטרה לבחון את הקולוניאליזם הבריטי בפלשתינה באמצעות חקירה מעמיקה של חיי נציגיו.

ניתוח הקהילה הבריטית בפלשתינה נעשה כאן בהקשר אימפריאלי רחב של התפתחות קהילות קולוניאליות ברחבי האימפריה הבריטית ובאימפריות הקולוניאליות האירופיות בכלל.⁵ המונח 'קהילה קולוניאלית', השגור במחקר, מתייחס לקבוצת הפרטים שהיו אזרחי ונציגיו הרשמיים והלא-רשמיים של השלטון האימפריאלי ששלט בשטח ספציפי. בבסיסו מונחת הבחנה בין האוכלוסיות המקומיות ובין קבוצת הזרים הקטנה בעלת הסמכות והמעמד. תהליכי התגבשותן של קהילות קולוניאליות בשטחי השליטה שברחבי האימפריה הבריטית החלו כבר במאה השבע-עשרה והבשילו במאה התשע-עשרה עם התרחבות השליטה האימפריאלית. נסיבות מקומיות ייחודיות היו גורם מכריע בעיצובן של קהילות אלה. ה'אבולוציה' של קהילה קולוניאלית הייתה תלויה במידה רבה בתנאים הפוליטיים, הגיאוגרפיים, הכלכליים, הצבאיים והביטחוניים המקומיים, ובהרכב האוכלוסיות המקומיות הנשלטות ומאפייניהן האתניים, התרבותיים, הדתיים והחברתיים. גם לנסיבות אזוריות, אימפריאליות וגלובליות הייתה השפעה מכרעת על התפתחותן. למרות ההבדלים המהותיים בין קהילה אחת לרעותה, קיים דמיון בתהליכים וברפוסים שאפיינו את התגבשותן ואת התבססותן במרחב האימפריאלי, במיוחד מהמחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ואילך. תהליכים ורפוסים אלה הושפעו מהתעצבותו הפרקטית והאידיאולוגית של הפרויקט האימפריאלי בעידן של התרחבות והתבססות, ועוצבו בידי המתחים – האידיאולוגיים, הגזעיים, התרבותיים, המגדריים והחברתיים – שהיו טבועים בתוכו.

המחקר הנוכחי מאמץ שתי גישות הרווחות זה זמן רב במחקר על הקולוניאליזם האירופי בעת החדשה המאוחרת. הראשונה שמה דגש על בחינת משילות דרך ה'מיקרופיזיקה של חיי היומיום', ככלי יעיל לחשיפת נדבכים שונים של המציאות הקולוניאלית ולהבנת תהליכי יצירתן של חברה ותרבות קולוניאליות.⁶ אחת התובנות החשובות שמספקת היסטוריה זו

5 ראו למשל, Robert Bickers (ed.), *Settlers and Expatriates: Britons over the Seas*, Oxford 2010 (להלן: ביקרס, בריטים מעבר לים); Elizabeth Buettner, *Empire Families: Britons and Late* (להלן: ביוטנר, משפחות אימפריאליות); Frederick *Imperial India*, Oxford and New York, 2004 (להלן: ביוטנר, ביוטנר, משפחות אימפריאליות); Cooper and Ann Laura Stoler, *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Karen Tranberg Hansen (ed.), Berkeley, CA 1997 (להלן: קופר וסטולר, תרבויות קולוניאליות); *African Encounter with Domesticity*, New Brunswick 1992; Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies, 1900-1942*, Amsterdam 2000; Julia Ann Clancy-Smith and Frances Gouda (eds.), *Domesticating the Empire: Race, Gender, and Family Life in French and Dutch Colonialism*, Charlottesville, VA 1998 (להלן: קלנסי-סמית וגודא, *השליטה הביתית: גזע, מגדר, חיים משפחתיים בחברות קולוניאליות*); Ann Laura Stoler, 'Intimidations of Empire: Predicaments of the Tactile and Unseen', in: Stoler

היא ההבנה כי ביסוס סמכות ועליונות פוליטיים ותרבותיים הוצאה לפועל לא רק באמצעות מנגנוני השלטון הרשמיים והשליטה על חיי הנתונים בידי המדינה הקולוניאלית, אלא גם באמצעות ארגון חיי היומיום של הקולוניאליסטים עצמם. הגישה השנייה בוחנת מצבים קולוניאליים ככאלה שבהם השליטים, כמו הכפופים להם, היו קבוצות הטרוגניות והיררכיות שהתאפיינו במתחים ואינטרסים שונים. חשיבותו של שיח מחקרי זה היא בכך שהוא מאפשר דה-הומוגניזציה של 'שליטים' ו'נשלטים' ומנכיח קטגוריות והיררכיות כגזע, אתניות, מעמד ומגדר, הרלוונטיות לחקר הנוכחות הבריטית בפלשתינה כשם שהן דומיננטיות בהיסטוריוגרפיה בשנים האחרונות בניתוח קהילות מקומיות.

מעמדה של פלשתינה באימפריה הבריטית היה ייחודי בשל היותה שטח מנדט בחסות חבר הלאומים. אולם רבים ראו ורואים בשיטת המנדטים קולוניאליזם בלבד, חדש, שלמרות אוצר המילים והתפיסות החדשות שהציג, דמו מנגנוניו ושיטות הפעולה שלו לאלה של הקולוניאליזם שלפני מלחמת העולם הראשונה.⁷ הדבר נכון במיוחד כשמדובר בהיסטוריה של הקהילה הקולוניאלית הבריטית בפלשתינה, שהרי נסיבות בואם וחייהם של בריטים בה נקבעו במידה רבה על ידי מנגנונים קולוניאליים בריטיים וכך גם ההבחנה בינם, כקבוצת הזרים הקטנה השולטת בארץ, ובין תושבי הארץ שהם נתיניה. ניתוח הקהילה הבריטית בתקופת המנדט כקהילה קולוניאלית מאפשר למקם אותה במרחב חברתי ותרבותי בריטי ואימפריאלי כולל, ובה בעת מסייע לחידוד הביטויים הייחודיים של הנוכחות הבריטית בפלשתינה ולבחנת האתגרים והנסיבות שעמדו לפני הקהילה הבריטית בה. מאמר זה, המשמש כהצצה ראשונית לעולמה של הקהילה הבריטית המנדטורית, מבקש לפיכך להוסיף את החברה והתרבות הבריטיות בפלשתינה להיסטוריה של תקופת המנדט ולזו של האימפריה, ולבחון את הנוכחות הבריטית מנקודת מבט המשלבת בין המקומי ובין תהליכים היסטוריים של קולוניאליזם וגיבוש אימפריאלי. שרטוט דיוקנה של הקהילה בדגש על חברה, תרבות וחיי היומיום מסייע להבנה שייחודו של הרגע המנדטורי-קולוניאלי הבריטי אינו טמון רק בהיבטים הפוליטיים של התקופה, אלא, כפי שביטא זאת ג'ון גאטש בזיכרונותיו, גם במרקם של חיים אישיים וקולקטיביים שנקמו בסיטואציה המנדטורית הייחודית.

התגבשותה של קהילה בריטית בפלשתינה

ראשיתה של הקהילה הבריטית בימי הממשל הצבאי, או מנתה לא יותר מכמה עשרות בריטים, רובם גברים, קצינים וחיילים ששירתו תחת גנרל אדמונד אלנבי או באזור המזרח

(ed.), *Haunted by Empire: Geographies of Intimacy in North American History*, Durham 2006, p.7

Susan Pedersen, *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire*, Oxford 2015, p. 4; Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East 1914-1971*, Baltimore 1981, p. 71; Antony Anghie, 'Colonialism and the Birth of International Institutions: Sovereignty, Economy, and the Mandate System of the League of Nations', *Journal of International Law and Politics*, Vol. 34 (2002), pp. 513-633

התיכון בשלהי מלחמת העולם הראשונה. לאחר כינון השלטון האזרחי, ביולי 1920, החלה הקהילה לצמוח בקצב מהיר. בניגוד לקהילות מקומיות או קהילות מהגרים, קהילה קולוניאלית מתייחדת בקצב תחלופה גבוה למדי של חבריה ובצמיחה שאיננה תוצאה של ריבוי טבעי. הקהילה הבריטית בפלשתינה צמחה גם הודות לבואן של משפחות ולילודה, אולם הגורם המרכזי לתנודות במספר החברים בקהילה היה בנסיבות פוליטיות מקומיות שבגינן הורחבה הבירוקרטיה הממשלתית וגדל לאין שיעור מספר השוטרים הבריטים בארץ. מנהל המנדט בפלשתינה התפתח בהדרגה, החל בכינון הממשל הצבאי, דרך בניית מנגנוני האזרחיים מיולי 1920 וכלה בהתגבשותם במהלך תקופת המנדט. אחד השינויים החשובים במיסודו התרחש במעבר מניהול פלשתינה בידי משרד החוץ לחסות משרד המושבות. אנשי 'המנהל האזרחי' (Civil Service) הבריטים השתייכו מעתה ל'שירות הקולוניאלי' (Colonial Service), שכלל את רוב הטריטוריות באימפריה הבריטית ובסמכותו היו בשנות השלושים חמישים טריטוריות, 200,000 עובדים, וכחמישים מיליון נתינים.⁸ על החשיבות שבשינוי זה כתב אדוארד קית-רויץ' (Keith-Roach), העוזר למזכיר הראשי באותה עת ולימים מושל מחוזות הצפון וירושלים, כי 'פלשתינה הייתה לחלק מהמערכת הקולוניאלית והמנהל האזרחי החל להתמלא בפקידים מהמושבות, כאלה שעבורם פלשתינה הייתה רק תקרית בקריירה'.⁹ קית-רויץ' התייחס להצטרפותה של פלשתינה למערכת אדמיניסטרטיבית קולוניאלית בקנה מידה גלובלי, שהשפיעה השפעה מכרעת על מאפייני אנשי המנהל הבריטים, על הקריירה שלהם ועל תפיסת תפקידם. הגיוס לשירות הקולוניאלי לא יועד לטריטוריה ספציפית ופקידיו החליפו את מקומם מדי כמה שנים. בשנים 1931 ו-1935, לדוגמה, כשלושים אחוזים מהפקידים הבריטים הגיעו אליה מתפקידים במושבות אחרות.¹⁰ נושאי המשרות הגבוהות ככל המחלקות היו ברובם בעלי ניסיון קולוניאלי קודם, רבים מהם שרתו לפחות בשתי תחנות קולוניאליות. ב-1937 הגיעו לפלשתינה 13 אנשי מנהל לשמש במשרות בכירות בממשל. כולם הגיעו משירות במושבות אחרות: קפריסין, ניגריה, טנגניקה, זנזיבר, אוגנדה, קניה, צפון רודזיה, ומאלאיה.¹¹ רבים מהם גם המשיכו, עם תום שירותם בפלשתינה, ליעדים קולוניאליים חדשים. זמניות החיים והשירות של בריטים רבים בפלשתינה, לפיכך, לא נגזרו מהגדרתו המשפטית של שטח המנדט, אלא מהכלתה בשירות ציבורי חובק עולם שאופיין במוביליות גבוהה בין טריטוריות ותפקידים.

Charles Joseph Jeffries, *The Colonial Empire and its Civil Service*, Cambridge 1938, p. XVII 8

Edward Keith-Roach, *Pasha of Jerusalem: Memoirs of a District Commissioner under the British Mandate*, London 1994, p. 91 9

מעובד מתוך: Government of Palestine, *Civil Service List 1931*, Alexandria 1931 (להלן: ממשלת פלשתינה, רשומות שירות המדינה 1931); Government of Palestine, *Civil Service List 1935*, Alexandria 1935 (להלן: ממשלת פלשתינה, רשומות שירות המדינה 1935) 10

Colonial Office, *Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1937*, London 1937 11

בראשית תקופת המנדט מנה הממשל 21 מחלקות ובסופה – 45 מחלקות. בהתאמה גדל גם מספר עובדי המנהל, מקומיים ובריטים כאחד. מספר הבריטים בחטיבה הבכירה של הממשל (Senior Division) גדל כמעט פי שלושה: ב־1921 מנו הבריטים 179, ואילו ב־1947 – 479 איש.¹² אפשר לייחס את התרחבותו של מנהל המנדט לכמה גורמים, ובהם מעמדה המשפטי המיוחד של פלשתינה והמצב הפוליטי ששרר בה, אך גם לתהליכים שהתרחשו במשרד המושבות ובשירות הקולוניאלי לאחר מלחמת העולם הראשונה. השינוי המשמעותי ביותר אירע בענפים המקצועיים של השירות הקולוניאלי כשמחלקות חדשות הוכנסו לשירות, כדוגמת השירות המשפטי והרפואי, יערנות, חקלאות, וטרינריה, ומדידות, ועימן נוספו פקידים רבים.¹³ פלשתינה הייתה חלק מן המהפכה המקצועית הזאת, ומנהל המנדט גדל בשיעור משמעותי בשל התרחבות המחלקות המקצועיות, כגון מחלקת הבריאות, החקלאות, הדואר והטלגרף, הרכבת ומחלקת העבודות הציבוריות.

השלב המהותי הראשון בארגונה של משטרת המנדט (Palestine Police Force), שבראשיתה שירתו בה בריטים מעטים, כולם בתפקידי פיקוד בכירים, היה באפריל 1922, עם בואם של כ־700 שוטרים בריטים שיועדו לשמש בדרגות שונות בז'נדרמריה הבריטית, רובם יוצאי כוחות המשטרה שפורקו באירלנד. עם פירוק הז'נדרמריה הבריטית ב־1926, הוקמה חטיבה בריטית במשטרת המנדט ואליה עברו כ־212 שוטרים וחמישה קצינים.¹⁴ החל בסוף שנות העשרים הביאו הנסיבות הפוליטיות והביטחוניות לעלייה דרמטית במספר השוטרים הבריטים, ששיעורם ביחס לשוטרים מקומיים היה במשך כל תקופת המנדט גדול יותר מכל כוח שיטור קולוניאלי אחר באימפריה. בעוד ברוב כוחות השיטור הקולוניאליים שירתו אירופים רק בדרגות פיקוח, פלשתינה הייתה מהטריטוריות המעטות שבהן גויסו שוטרים בריטים רבים בדרגות נמוכות. צ'רלס ג'פריז (Jeffries), פקיד בכיר במשרד המושבות בשנות השלושים, סבר שייחודה של פלשתינה היה הצורך בשוטרים שלא נמנו עם אף אחד מהצדדים בסכסוך הלאומי.¹⁵ בראשית שנות השלושים מנו השוטרים הבריטים קרוב לשלושים אחוז מהמשרתים בדרגות הנמוכות, וב־1947 הגיע מספר הבריטים במשטרה ל־5,779 מתוך 8,923 שוטרים, כ־65 אחוז.¹⁶

-
- 12 Government of Palestine, *Staff List 1947*, Jerusalem 1947 (להלן: ממשלת פלשתינה, רשומות שירות המדינה 1947); High Commissioner for Palestine, *An Interim Report on The Civil Administration of Palestine 1921*, National Archives (hereafter: NA), CO 733/4/629 (להלן: הנציב העליון, דו"ח 1921).
- 13 Anthony Kirk-Green, *On Crown Service: A History of HM Colonial and Overseas Civil Services 1837-1997*, London 1999, p. 22 (להלן: קירק־גרין, שירות קולוניאלי).
- 14 John Knight, 'Securing Zion? Policing in British Palestine, 1917-39', *European Review of History*, Vol. 18, No. 4 (2011), p. 528 (להלן: נייט, שיטור).
- 15 Sir Charles Joseph Jeffries, *The Colonial Police*, London 1952, pp. 160, 165
- 16 Government of Palestine, *A Survey of Palestine: Prepared in December 1945 and January 1946 for the Information of the Anglo-American Committee of Inquiry*, Jerusalem

אחר אומדן אנשי המנהל והשוטרים, נציגיו הרשמיים של הכוח הקולוניאלי, אפשר להתחקות בקלות באמצעות מגוון מקורות רשמיים של ממשלת המנדט. קשה יותר לאתר מידע על קבוצות אחרות בקהילה הבריטית, עובדה המקשה על הערכה מדויקת של כלל האוכלוסייה הבריטית בתקופת המנדט. חברי קהילות קולוניאליות לא הוכנסו על פי רוב לקטגוריה מובחנת בניחוחים סטטיסטיים בני הזמן, בניגוד לקהילות ולעדות מקומיות, ולא עמדו במוקד הניתוח הדמוגרפי הקולוניאלי בכלל ובמפקדי האוכלוסין בפרט. הסיבה לכך טמונה בעיקר בעובדה שהמפקדים נועדו, כפי שהצביעו חוקרים רבים, לשרת את הצורך של השלטונות הקולוניאליים בזיהוי, מיון וקטלוג אוכלוסיות כדי לייעל את השליטה בהן.¹⁷ חוקרים שניסו לאמוד את היקפן של קהילות קולוניאליות שונות בזמן ובמרחב ולאפיין אותן מבחינה דמוגרפית, הצליחו על פי רוב לחלץ נתונים חלקיים בלבד. ממדיה של הקהילה הבריטית כולה, לפיכך, הם בגדר אומדן ומבוססים על עיבוד נתונים ממפקד האוכלוסין הנרחב של 1931 ועל הצלבה של מגוון נתונים ועדויות לאורך תקופת המנדט.¹⁸ ב-1931 מנתה הקהילה 4,748 בריטים, כמחציתם (2,343) אנשי צבא ועוד 2,405 אזרחים. לקראת סוף תקופת המנדט התגוררו בפלשתינה, לצד עשרות אלפי חיילים, כ-8,200 אזרחים, כמעט פי ארבע מגודל האוכלוסייה האזרחית ב-1931.¹⁹ אומדנה של הקהילה האזרחית הבריטית מצביע על כמה מאפיינים חשובים. ראשית, בשנות השלושים והארבעים היא מנתה כמחצית אחוז מאוכלוסיית פלשתינה (שמנתה 969,268 נפשות ב-1931 ולפי הערכה, 896,100 נפשות לאחר מלחמת העולם השנייה).²⁰ גודלה של הקהילה הבריטית ביחס

1946, pp. 584-588

- Karl Ittmann, Dennis D. Cordell and Gregory H. Maddox (eds.), *The Demographics of Empire: The Colonial Order and the Creation of Knowledge*, Athens 2010, p. 3 17
- לצורך אומדן גודלה של האוכלוסייה הבריטית בפלשתינה הצלבתי בין כמה קטגוריות המפורטות במפקד 1931, כגון אזרחות, שפה, מקום לידה, מקום מגורים קבוע, דת ולאום. כמו כן נעזרתי בפרסומים ומסמכים ממשלתיים, במסמכי הכנסייה האנגליקנית ואגודות המיסיון ועוד. Eric Mills [for the Palestine Census Office], *Census of Palestine 1931*, Alexandria 1933 Government of Palestine, *Blue Books*; Government of Palestine, *Civil Service Lists*; (1931 Government of Palestine, *Staff lists*; Jerusalem and East Mission Collection, GB 165-0161, Box 49, *Middle East Centre Archive* (hereafter: MECA), St. Antony's College, Oxford Anglican Bishopric in Jerusalem, 'A Monthly Cycle of Prayers for the Work of the Bishopric', Summer 1946, in: Morgan Collection, GB165-0208, Box 2, file 3, MECA (להלן: הבישופות האנגליקנית, תפילות). 18
- מספרים אלה כוללים אזרחים בריטים נוצרים שמוצאם באיים הבריטים (אנגליה, סקוטלנד, וויילס ואירלנד). יהודים ממוצא בריטי אינם כלולים באומדנה של הקהילה הקולוניאלית הבריטית. כמו-כן חיילי הצבא הבריטי, שמספריהם גדלו באופן מאסיבי למן ראשית המנדט ועד לסופו, אינם עומדים במוקד ניתוח דמותה של הקהילה הבריטית וזאת בשל העובדה שנסכיבות הגעתם לפלשתינה ותנאי חייהם, שנקבעו באופן כמעט מוחלט על-ידי רשויות הצבא, היו שונים באופן מהותי מאלה של אזרחים. 19
- מילס, *מפקד 1931*, כרך 2, עמ' 10; *A Survey of Palestine, Prepared in December 1945 and January 1946 for the Information of the Anglo-American Committee of Inquiry*, Jerusalem 20

לכלל האוכלוסייה בפלשתינה מתיישב עם נתונים דומים מטריטוריות אחרות באימפריה הבריטית, שברובן מנו הבריטים פחות מאחוז אחד באוכלוסייה.²¹ הם היו קבוצה קטנה, אפילו זעירה, אולם גודלה של קבוצה זו עמד ביחס הפוך לעוצמתה הפוליטית, לכוח הצבאי שעמד לרשותה ולמידת השפעתה על הארץ ועל כל תושביה. נוסף על כך אומדן זה מאפשר להבחין שב-1931 מנו אנשי המנהל והשוטרים, 995 במספר, רק ארבעים אחוז מהקהילה האזרחית.²² שישים האחוז הנותרים, כ-1,500 בריטים, היו קבוצה מגוונת מאוד שקשה להעריך במדויק את חלוקותיה הפנימיות. נכללו בה משפחותיהם של גברים בשירות המנדט – נשים וילדים – שהוגדרו כ'תלויים' (dependant) וכן בריטים ששהו בפלשתינה שלא במסגרת השלטון המנדטורי הרשמי. היעדר נתונים על קבוצה זו הוא יותר מלקונה סטטיסטית, שכן היא כוללת את מי שמקומם הן בהיסטוריוגרפיה של תקופת המנדט הן בזיכרון הקולקטיבי המקומי נותר שולי למדי. אולם לצד שוליותם, שניכרה בעיקר במעמדם המקצועי והפוליטי, היה לחברי קבוצה זו משקל רב בהתפתחותה של הקהילה הבריטית ובעיצוב אורחות חייה ומוסדותיה.

מגדר וגיל: נשים וילדים בריטים

הנשים הבריטיות, כ-958 במספר, מנו ב-1931 כעשרים אחוז בלבד מכלל האוכלוסייה הבריטית בפלשתינה, ופחות מארבעים אחוז מהקהילה הבריטית האזרחית. נתון זה מדגים מאפיין דמוגרפי ייחודי לקהילות קולוניאליות והוא חוסר האיזון המגדרי, הבולט במיוחד לנוכח נתוני האוכלוסייה המקומית בפלשתינה ונתוני האוכלוסין בבריטניה באותה שנה.²³ מקורו בעובדה שבמשך שנים רבות נתפס המרחב האימפריאלי כמרחב גברי הן דה־פקטו, כמקום שבו חיים גברים בגפם כמעט ללא נשים בריטיות, הן ברמה המהותית כיעד לביסוסה של קריירה הולמת לגברים ולמימוש אידיאל הגבריות האימפריאלית.²⁴ גם כשמהחצית השנייה של המאה התשע־עשרה החל מספרן של נשים לעלות בטריטוריות אימפריאליות

1946, Vol. 1, p. 143

21 David Washbrook, 'Avatars of Identity', בתוך: ביקרס, **בריטים מעבר לים**, עמ' 192.

22 ב-1931 מנו אנשי המנהל הבריטים כ-303 והשוטרים כ-692 איש. ממשלת פלשתינה, **רשומות שירות המדינה 1931**; Colonial Office, *Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Administration of Palestine and Trans-Jordan for the Year 1930*, London 1930

23 בהתפלגות המגדרית באנגליה ובוויילס ב-1931 היה שוויון יחסי בין מספרי הגברים והנשים ואף שיעור גבוה יותר במעט של נשים. בדומה לכך, גם בהתפלגות המגדרית בפלשתינה ב-1931 היה היחס המגדרי הן בכלל האוכלוסייה הן בתוך העדות הרתיות השונות וזה למדי. David Marsh, *The Changing Social Structure of England and Wales 1871-1961*, London and New York 1965, pp. 19-24 מילס, **מפקד 1931**, כרך 1, עמ' 155-179.

24 Graham Dawson, *Soldier Heroes: British Adventure, Empire, and the Imagining of Masculinities*, London 1994; John Tosh, *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century Britain*, New York 2005

מחוץ ל'מושבות המתישבים', נותרו שרידי תפיסה זו עד שלהי התקופה הקולוניאלית וכמשך שנים רבות היא הביאה גם להדרת נשים מערביות מהמחקר ההיסטורי. רק בעשורים האחרונים החלה ההכרה בנוכחותן ובתפקידיהן לתפוס מקום הולך וגדל בהיסטוריוגרפיה של האימפריה בכלל ושל קהילות קולוניאליות בפרט.²⁵ עם זאת מקומן של נשים או היבטיה המגדריים של הנוכחות האימפריאלית טרם נחקרו בפרויקטים קולוניאליים רבים, בהם דימויו של האימפריאליזם הגברי ושליחיו הגברים בשטח נותר דומיננטי. הדבר נכון גם להיעדרן של נשים בריטיות מן ההיסטוריוגרפיה המנדטורית, שנובע, בין השאר, מקורפוס המקורות הבריטיים הנגישים לחוקרים, המורכב בעיקר מקולותיהם של גברים. אולם העדויות הנשיות המעטות שאפשר לאתרן הן מקור רב ערך לשחזור פרקטיקות יומיום של הנוכחות הבריטית בפלשתינה.²⁶ יתרה מזאת, עדויות אלה מלמדות על חיוניותן של הנשים במרקם החיים הקולוניאליים המקומיים וחושפות את תפקידן כסוכנות של הפרויקט הקולוניאלי. רובן המכריע של הנשים הבריטיות בפלשתינה היו נשואות. רעיותיהם של אנשי המנהל החלו לבוא לפלשתינה כבר בסוף תקופת השלטון הצבאי וסימנו את ניצני התגבשותה של הקהילה הבריטית. במקביל לגידול הדרמטי במספר הגברים בשירות הציבורי, גדל בהדרגה גם מספר המשפחות שנלוו אליהם. שיעור הגברים הנשואים במנהל המנדט היה גבוה מהרגיל: בשנים 1939 ו-1947 הם היוו כשמונים אחוזים מהבריטים בפקידות הבכירה.²⁷ אחת הסיבות לכך הייתה העובדה שבריטים רבים הגיעו כאמור לאחר ניסיון קודם בשירות הקולוניאלי ולפיכך בגילאים מבוגרים יחסית. ניתן לייחס זאת גם לעובדה שהתנאים בפלשתינה נחשבו טובים ביחס לאלה בטריטוריות אימפריאליות אחרות: אקלימה נחשב נוח, היא הייתה טריטוריה שאפשר היה לחיות בה בריכוזים אורבניים ולא בספר פראי ומרוחק, ואמצעי תחבורה והמרחק הקצר יחסית בינה לבין בריטניה אפשרו נסיעות קצרות אליה וממנה. הגידול במספר הרעיות ניכר גם בקרב השוטרים הבריטים, כשבשנות השלושים החל לגדול מספר השוטרים הנשואים שהורשו להביא לפלשתינה את בני משפחותיהם.²⁸ הרעיות הבריטיות היו חיוניות לעיצוב אורח החיים הבריטי, בראש ובראשונה באחריותן למשק הבית, לתזונה ולניקיון. בתפקידן זה הן היו אחראיות, כפי שטענה אן סטולר,

- 25 ראו למשל, Mary A. Procida, *Married to the Empire: Gender, Politics and Imperialism in India, 1883-1947*, Manchester, 2002; Margaret Strobel, *European Women and the Second British Empire*, Bloomington 1991; Nupur Chaudhuri and Margaret Strobel (eds.), *Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance*, New York 1990
- 26 רוב עדויותיהן של נשים בריטיות בפלשתינה שמורות בארכיונים. לעדויות היחידות שפורסמו, בצורת מקבצי מכתבים ששלחו, ראו, Jenifer Glynn (ed.), *Tidings from Zion: Helen Bentwich's Letters from Jerusalem, 1919-1931*, London 2000; Eunice Holliday, *Letters from Jerusalem: During the Palestine Mandate*, London 1997
- 27 מעובד מתוך: Government of Palestine, *Staff List 1939*, Jerusalem 1939 (להלן: ממשלת פלשתינה, רשומות שירות המדינה 1939); ממשלת פלשתינה, *רשומות שירות המדינה 1947*.
- 28 אוסף חברת מיסיון ירושלים והמזרח, 1/49, 17.2.1936; שם, 2/49, 6.8.1943.

לשמירה על ההגיגה של הקהילה בכל מובניה.²⁹ חיי משפחה דומסטיים היו אידיאל שעמד בחרד החנית של האימפריה בין שתי מלחמות עולם ולנשים נשואות היה בו תפקיד מרכזי. נוכחותן הייתה הכרחית בביטוס התא המשפחתי, בהקמת בית פרקטי וסימבולי ובהקניית מהוגנות בורגנית להוויה הבריטית הקולוניאלית בארץ. נוכחותן והשפעתן לא הוגבלו למרחב הביתי. הרעיונות הבריטיות פעלו גם במרחב הציבורי בשורה של התאגדויות אזרחיות, מוסדות קהילתיים ועשייה פילנתרופית מסוגים שונים ולקחו חלק פעיל בעיצוב הסדר החברתי בקהילה הבריטית ובה הקולוניאלי בכלל. היו מי שראו עצמן אחראיות אף למשימת השלטון עצמה, כפי שכתבה ביומנה בספטמבר 1921 פלורה מודי (Moody), רעיתו של קצין מחוזי בצפת: 'הגברים אולי מושלים בפועל, אך הנשים הן המכונות את לבבותיהם ונפשותיהם של האנשים כדי לעשות את השליטה עליהם לאפשרית...'. עלינו הנשים מוטלת האחריות לסייע בארץ זו. [...] לכן עצם חייה ועיסוקיה היומיומיים של האישה האנגלייה כרוכים באחריות ובאפשרות לעשות טוב.³⁰

כפולשתניה חיו גם מעט נשים בריטיות שהגיעו במסגרת מקצועית, בעיקר מיסיונריות, אחיות, מורות ואומנות לילדים במשפחות בריטיות. נשים בריטיות מעטות הועסקו במנהל המנדט בתפקידי חינוך, רווחה וסיעוד, וכן כפקידות בחטיבה הזוטרה. מספרן עלה בהדרגה בתקופת המנדט, בעיקר בקרב האחיות הבריטיות בבתי החולים הממשלתיים. ב-1947 עבדו 53 נשים בריטיות בחטיבה הבכירה של מנהל המנדט, 44 מהן במחלקת הבריאות.³¹ מספרן של הנשים הרווקות שעזבו את בריטניה ליעדים שונים ברחבי העולם, הן כמהגרות עבודה הן כשליחות של מוסדות אימפריאליים רשמיים ולא רשמיים, החל לעלות במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה והגיע לשיאו בעשורים שלאחר מלחמת העולם הראשונה.³² עבור חלקן מניעים אידיאולוגיים המריצו את יציאתן למרחב האימפריאלי, אצל אחרות חוש של הרפתקה, מצוקה כלכלית או אישית, ועבור חלק, בעיקר לאחר מלחמת העולם הראשונה, האימפריה הייתה למרחב שבו אפשר לשלב מחויבות מקצועית עם התפתחות קריירה משמעותית, במיוחד בהוראה, ברפואה או בסיעוד. העלייה הניכרת במספר האחיות הבריטיות הייתה חלק מתהליך שהתחולל באימפריה מאז היווסדה של אגודת הסיעוד הקולוניאלי (Colonial Nursing Association) ב-1896. האגודה שימשה כסוכנות גיוס למשרד המושבות ושלחה אחיות לרחבי האימפריה על מנת לענות על צרכיהן הרפואיים של הקהילות הבריטיות ההולכות וגדלות. בהדרגה התרחבה עבודתן של אחיות לשרותי

29 Ann Laura Stoler, 'Making Empire Respectable: The Politics of Race and Sexual Morality in 20th-Century Colonial Cultures', *American Ethnologist*, Vol. 16, No. 4 (1989), pp.634-660

30 Flora Moody's diary, 7.9.1921, Papers of Sydney and Flora Moody, MSS. Brit. Emp. s. 382, box 1, file, The Bodleian Library of Commonwealth and African Studies (להלן: BLCAS).

31 Palestine Government, *Staff List* 1947

32 Marjory Harper, 'A Civilizing Influence? The Female Migrant', in: Marjory Harper and Stephen Constantine (eds.), *Migration and Empire*, Oxford 2010, pp. 213-246

סיעוד, רווחה והכשרת אחיות גם לאוכלוסיות מקומיות. בין השנים 1896 ו-1966 גויסו בבריטניה 8,400 נשים לעבוד כאחיות ברחבי האימפריה.³³

הנשים הבריטיות שעבדו בפלשתינה היו רווקות, ואם נישאו נדרשו, לעיתים תחת הנחיות מוסדיות רשמיות, לפרוש מעבודתן.³⁴ מעמדן בקהילה הבריטית היה מורכב: כרווקות הן לא לקחו חלק במרחב הביתי (כרעיות וכאימהות), וכנשים עובדות הן פעלו במרחב הציבורי ולפיכך אתגרו תפיסות מגדריות הן באורח חייהן הן באופי עבודתן היומיומית. במאמר על נשים אנגליות המועסקות במנהל שפורסם בעיתון *Palestine Post* מינואר 1938 תוארה הילדה רידלר (Ridler), המפקחת על חינוך בנות במחלקת החינוך ומנהלת הקולג' לנשים בירושלים (Women's Training College), כך: 'איזו דמות רומנטית היא הייתה וראי: אישה אנגלייה צעירה רוכבת על סוס לערים ולכפרים ערביים מרוחקים, נושאת עימה בשורה של עולם חדש לאוכלוסייה נשית מוזנחת. [...] לאורכה ולרוחבה של הארץ נעה מיס רידלר במסעותיה [...] בפתרון בעיות מרכזיות ושוליות'.³⁵

תנועתה של רידלר במרחב המקומי והמשימה שנטלה על עצמה – בשורת הציוויליזציה וגאולת האישה הערבייה – תוארו במאמר במונחים רומנטיים ובה בעת אתגרו תפיסות מקובלות של התנהגות ופרקטיקות עבודה 'נשיות'. לא אחת תיארו חברי הקהילה נשים כרידלר באמביוולנטיות וייחסו להן תכונות 'גבריות'.³⁶ לצד סוגיית התנהגותן המגדרית, ניצבה הדאגה למיניותן ולהתנהגותן המוסרית של נשים רווקות. היה עליהן לעמוד בסטנדרטים נוקשים של התנהגות ואורח חיים שלא נדרשו מגברים, והן היו נתונות תחת התבוננות ופיקוח מוגבר מצד חברי הקהילה והגופים המעסיקים אותן. במכתביה למשפחתה הרבתה סוזנה אמרי (Emery), מורה מיסיונרית בבית הספר לבנות בירושלים (Jerusalem Girls College), לתאר את הנזיפות שספגה מחברי המיסיון, ממנהלת בית הספר ואף מהבישוף האנגליקני על לבושה, התנהגותה והאנשים שאיתם התרועעה.³⁷ עם זאת בהיותן משוחררות מאחריות למשפחה ולמשק הבית, התאפשרה להן מידה רבה של השפעה בתפקידיהן והן מילאו חלק חשוב בפרויקט המנדטורי בפלשתינה כסוכנות אימפריאליות במשרדי הממשלה, בכתי החולים וכבתי הספר.

כדומה להרכבה המגדרי של הקהילה, גם הרכבה הגילאית היה יוצא דופן מבחינה דמוגרפית. רובם המכריע של הבריטים (כ־78 אחוז) ב־1931 היו בגילאי 20–45, ומספר

Ann Marie Rafferty and Diana Solano, 'The Rise and Demise of the Colonial Nursing Service: British Nurses in the Colonies, 1896-1966', *Nursing History Review*, Vol. 15 (2007), pp. 147-154 33

Colonial Office, The Colonial Nursing Service Special Regulations. 20.6.1939 (להלן: א"מ), מ־5845/42. 34

'Three Englishwomen in Our Public Service', *Palestine Post*, 31.1.1938, p. 6 35

Humphrey Bowman Collection, GB165-0034, 15.1.1928, 25.5.1935, MECA 36

Susanna Emery Collection, GB165-0099, 21.9.1919, 4.10.1926, MECA 37

הילדים והצעירים וכן מבוגרים בגילאי העמידה וקשישים היה נמוך ביותר.³⁸ לשליטה באימפריה ושיטורה נדרשו גברים צעירים, ודרישה זו הייתה נכונה לגבי אנשי צבא ושוטרים והן לגבי אנשי מנהל. הגיל האידיאלי היה 20-30, שהיה גם הקריטריון הרשמי במערכת הגיוס והמיון של מועמדים. נוסף על כך בשירות הקולוניאלי נהוג היה שגברים מעל גיל חמישים יפרשו מתפקידם וישוּבו לבריטניה, ומנגד נהוג היה לשלוח ללימודים בבריטניה ילדים מגיל שבע ועד 12 לכל המאוחר. ההנחה, שגובתה על ידי רופאים ומדענים, הייתה שגברים מעל גיל חמישים מחד וילדים מאידך, חלשים מכדי לעמוד בסכנות הבריאותיות שבשהות ממושכת במושבות.³⁹ אף שאקלימה של פלשתינה נחשב נוה יחסית לטריטוריות אחרות, הרטוריקה והפרקטיקה באשר לילדים בריטים נותרו על כנן. הסיבה העיקרית, למשל, להחלטתו של השופט סטיוארט קרמאק (Kermack) לפרוש מתפקידו ולשוב לבריטניה בשנת 1929 הייתה שילדיו הגיעו לגיל שבו 'הם יהיו חייבים להישאר בבריטניה מסיבות בריאות'.⁴⁰ לצד נוכחותו של השיח הרפואי, ילדים נדרשו להגנה מיוחדת גם בשל סכנות תרבותיות וחברתיות שארכו בסביבה הקולוניאלית. עדות לכך אפשר למצוא בשיחה שקיים ריצ'רד קרוסמן (Crossman), אחד הנציגים הבריטים בוועדה האנגלו-אמריקנית,⁴¹ עם פקידים בריטים ורעיותיהם במסיבת קוקטייל בירושלים במאָרס 1946. קרוסמן ציין כי האקלים בירושלים נעים והוסיף כי טוב שבני שיחו אינם נאלצים לשלוח את ילדיהם לבריטניה, כשתי אחיותיו באפריקה המערבית. בתגובה ענתה אחת הנשים בזעם שאומנם האקלים נוח אך איש אינו יכול להחזיק את ילדיו בפלשתינה: 'אילו היו מחזיקים אותם כאן, היו נהפכים לנוער לוונטיני איום, ומה יהא אז?'. לטענתה בכתי הספר בירושלים התערבבו התלמידים עם זרים, הקדימו להתבגר וספגו רעיונות לא ראויים.⁴²

ובכל זאת, ב-1931 חיו בפלשתינה 390 ילדים בריטים מתחת לגיל עשר וכמה עשרות ילדים מעל גיל זה. ילדים רבים לא נשלחו ללמוד בבריטניה, ואלה שנשלחו גדלו בפלשתינה בשנים המעצבות של חייהם. ילדים אירופים תופסים לרוב מקום שולי יחסית בהיסטוריוגרפיה של האימפריות המודרניות ושל משטרים קולוניאליים, והילדים הבריטים נעדרים לחלוטין מזו של פלשתינה המנדטורית.⁴³ סיבות שונות, כגון מחסור במקורות ראשוניים, ההנחה

38 מילס, *מפקד 1931*, כרך 2, עמ' 266-269.

39 ביוטנר, *משפחות אימפריאליות*, עמ' 34-35.

40 *MECA Stuart Kermack Collection, GB165-0169, Memoirs, p. 28*, (להלן: קרמאק, זיכרונות).

41 ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית (The Anglo-American Committee of Inquiry) מונתה לבחון את בעיית העקורים באירופה והשלכותיה על פלשתינה. היא מנתה שישה בריטים ושישה אמריקנים ושהתה בפלשתינה במהלך מאָרס 1946.

42 ריצ'רד קרוסמן, *שליחות ארצישראלית*, מרחביה 1947, עמ' 161.

43 רוב המחקרים מתמקדים בבעיית הילדים בני התערובת במושבות ומיעוטם ששמים במרכז את הילדים הבריטים מתמקדים בהודו. *Ann Laura Stoler, Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule*, Berkeley CA 2002; Laurence Fleming, *Last Children of the Raj: British Childhoods in India*, London 2004; Vyvyan Brendon, *Children of the Raj*, London 2005

שילדים ממילא נשלחו לחינוך במדינות האם בגילאים מוקדמים או שתפקידם ההיסטורי אינו חשוב, הביאו לדחיקתם לשוליים בניסיונות להבנת ההיסטוריה של קהילות קולוניאליות. אולם דווקא היותם הקבוצה החלשה והפסיבית ביותר בקהילה הבריטית היא שהופכת את הדיון בנוכחותם לחיוני להבנת הקהילה. סוגיות הנוגעות לאופן חינוכם של ילדים בריטים בפלשתינה עוררו דיון סוער בקרב חברי הקהילה וחושפות מגוון של חרדות, מתחים והיררכיות. החשש מהשפעת הסביבה המקומית והעירוב עם ילדים מקומיים, כפי שצוין בשיחותיו של קרוסמן, הביאו לניסיונות מתמידים לבדל אותם מסביבתם ולשלוט במרחבים שבהם הם נכחו. תוצרים של ניסיונות אלה היו ייסודן של כמה מסגרות חינוכיות ייעודיות לילדים בריטים בתקופת המנדט, שהמרכזית שבהן הייתה בית הספר של הקהילה הבריטית (British Community School) בירושלים.⁴⁴

כסף ודת: אנשי 'הקהילה הלא-רשמית'

אנשי המנהל, השוטרים, רעיותיהם וילדיהם היוו את מה שכונה 'הקהילה הרשמית'. אולם בכך לא מסתכמת הקהילה הבריטית, שכן לצד 'הקהילה רשמית' התקיימה גם 'קהילה לא-רשמית' (non-official community). מונח זה, שהיה שגור בקהילות בריטיות ברחבי האימפריה, כלל את כל הבריטים ששהו במושבה במסגרת מוסדית או עצמאית שלא תחת השלטון הקולוניאלי הרשמי. עצם הגדרתה של קבוצה זו על דרך השלילה מציין מאפיין אחד משותף לקבוצות ולפרטים בה אך המגוון בתוכה היה רב. נמנו עימה מיסיונרים ואנשי דת, אומנים, חוקרים ומדענים, עיתונאים וסופרים, אנשי עסקים, בנקאים ורואי חשבון, עורכי דין ומהנדסים, פקידים ומזכירות ועוד. כמה מאות גברים ונשים בריטים (לפחות כ-400 נפשות בשנת 1931) חיו בפלשתינה מחוץ למסגרת הפורמלית. בהמשך תקופת המנדט עלה מספרם כתוצאה ממעורבות הולכת וגדלה של חברות תעשייה ומסחר בריטיות בפלשתינה. בהודו זו הייתה קהילה עצומה, שמנתה כבר בסוף המאה התשע-עשרה עשרות אלפים.⁴⁵ בדומה לנשים וילדים, זו קבוצה ששוליותה ההיסטוריוגרפית נובעת מהיצע המקורות הראשוניים וממעמדם הפוליטי של חבריה, אולם חשוב להבחין בכך שב-1931 מנתה קבוצה זו כ-16 אחוז מהקהילה הבריטית, ושאחריה מחבריה מילאו תפקידים בעלי השפעה בתחומי הדת, החינוך, התרבות והכלכלה. לצד המגוון הרב אפשר לזהות בקהילה הלא-רשמית שתי קבוצות עיקריות: הקהילה העסקית-מסחרית והקהילה הדתית-מיסיונרית. מבחינה מספרית נמנו על שתי קבוצות אלה רוב חברי הקהילה הלא-רשמית אך חשיבותן באה לידי ביטוי בעיקר במידת מעורבותן בפרויקט הקולוניאלי ובחיי הקהילה הבריטית. הבריטים שמצאו בפלשתינה מקור פרנסה בפעילות עסקית ומסחרית היו יזמים פרטיים, אנשי מקצוע עצמאיים ועובדים בחברות ובתאגידים. מעורבותה של בריטניה באזור אפשרה

⁴⁴ 'Prospectus 1935-1936', British Community School Correspondence, J & EM Collection, Box 49, file 3 (להלן: תיקי בית הספר הבריטי). ראו גם, קריק, חיים קולוניאליים.

⁴⁵ Raymond K. Renford, *The Non-Official British in India to 1920*, Delhi 1987, p.37

דריסת רגל והזדמנות כלכלית יוצאת דופן לפעילות כלכלית בריטית שאינה ממשלתית ולצד יזמות פרטית, פלשתינה חוותה את חדירתן של חברות ביטוח, פיננסים ותאגידים רב־לאומיים. על חברות אלו נמנו בנק ברקלי'ס (Barclays DCO), הבנק המסחרי הגדול והחזק ביותר בתקופת המנדט, חברת הביטוח 'פרודנשיאל' (The Prudential Assurance Company), אחת מחברות הביטוח הבריטיות הגדולות באימפריה, ותאגידי נפט כגון חברת הנפט העיראקית (Iraq Petroleum Company – IPC) וחברת הנפט האנגלית-הולנדית 'של' (Shell). תאגידי הנפט, שבשנות השלושים חברו להקמת בתי הזיקוק בחיפה, העסיקו אלפי עובדים מקומיים ועשרות בריטים בתפקידים בכירים וזוטרים. מעורבותם של נציגי חברות עסקיות לא הצטמצמה רק לאינטרסים כלכליים. כמי ששימשו על פי רוב כמנהלים וכעובדים בכירים האחראים לעובדים מקומיים ששימשו כוח עבודה לא־מיומן, הם מילאו תפקיד מכריע בשימור היחסים הקולוניאליים. הארגונים והמוסדות ששירתו התאפיינו בהיררכיה על בסיס אתני, הן בדרגות השכר והן בתנאי העסקה אחרים. בבתי הזיקוק בחיפה, לדוגמה, הוקצו לעובדים הבריטים חדרי אוכל וחדרי שירותים נפרדים מאלה של העובדים המקומיים.⁴⁶

חברי הקהילה העסקית-מסחרית התרכזו בעיקר בערים הגדולות, במיוחד בירושלים ובחיפה. בחיפה התרכזה קהילה גדולה למדי שאנשיה הועסקו בחברות הנפט, בבתי הזיקוק ובנמל. אישוש למעמדה של קהילה זו בחיפה היה הזמנת נציגיה לטקס קבלת פנים לנציג העליון הרולד מקמייקל בנמל העיר במאוס 1938.⁴⁷ היה זה אירוע ייחודי, שכן לטקסי קבלות הפנים של נציבים הוזמנו על פי רוב רק בכירי הקהילה הרשמית באזור. אישים מרכזיים בקהילה זו מילאו תפקידים בולטים בחייה החברתיים והתרבותיים של הקהילה הבריטית בכללותה: הם שימשו יושבי ראש, נשיאי כבוד ואוצרים של אגודות אזרחיות ומועדונים ורבים מהם היו חברים פעילים במוסדות אלה כל תקופת המנדט. היה להם לעתים ייצוג בממשל המקומי ובמועצות וועדות ממשלתיות שונות והם אף מונו לתפקידים רשמיים כקונסולים של מדינות זרות. מסעדתו החיפאית של ארתור ספיני (Spinney), יום עסקי ובעליה של רשת חנויות הכולבו 'ספיני'ס' (Spinneys) בפלשתינה ובמזרח התיכון, הייתה אתר שבו נערכו אירועים רבים של הקהילה הבריטית בעיר, ובהם קבלות פנים לנכבדים המבקרים בארץ, קונצרטים וחיגות מסוגים שונים.⁴⁸ ספיני כיהן גם כקונסול הכללי של הונגריה במהלך מלחמת העולם השנייה. אפ"ס קלארק (Clark), מנהלו הכללי של בנק ברקלי'ס בפלשתינה ודמות מובילה בקהילה הבנקאית המקומית, היה חבר באגודת בית הספר הבריטי לארכיאולוגיה ובסוכנות ועדת הקברים האימפריאלית, לצד בכירי הממשל

46 מועצת פועלי חיפה, 6.12.1945, ארכיון לבון, IV-250-27-5-26

47 'Arrival of Sir H. McMichael to Palestine', 13.3.1938, א"מ, מ"מ, 529/6.

48 בינואר 1937, לדוגמה, סעדו במסעדת ספיניס בחיפה הנציב העליון בחברת לידי רידינג, לידי ג'ואן אייזקס (Isaacs), מושל הצפון ונכבדים נוספים. ראו, 'High Commissioner in Haifa', *Palestine Post*, 22.1.1937, p. 7

והצבא. במלחמת העולם השנייה הוא היה חבר במועצת החקלאות הממשלתית וקונסול נורווגיה. במאי 1948 אף נשקלה מועמדותו לראשות עיריית ירושלים מטעם ארגון האומות המאוחדות, כמינוי חירום לתקופת הפינוי הבריטי.⁴⁹

אל השילוש הקדוש של צבא, מנהל, וכסף הצטרפה גם הדת, ככלי מרכזי שאפיין את המעורבות הבריטית בשטחי האימפריה. רוב אגודות המיסיון הבריטיות פעלו בארץ מהמאה התשע-עשרה והתבססו בה עשרות שנים לפני כיבושה, אולם מספרם של המיסיונרים ואנשי הדת הבריטים עלה בהדרגה בתקופת המנדט עקב התרחבות הפעילות המיסיונרית והגידול בקהילה הבריטית וצרכיה הדתיים. במחצית השנייה של שנות העשרים הם מנו למעלה מ-150 אנשים.⁵⁰ מספרם של אנשי הדת הבריטים עלה במיוחד בקרב נציגי הכנסייה האנגליקנית. ב-1931 השתייכו לכנסייה זו כשישים אחוז מהבריטים וכ-15 אחוז נמנו עם זרמים שונים של הכנסייה הקתולית. 25 האחוז הנותרים נחלקו בין כמה כנסיות וזרמים דתיים.⁵¹ הרומיננטיות של הכנסייה האנגליקנית אינה מפתיעה והרוב האנגליקני בקרב הבריטים תואם למקובל הן בנתונים של השתייכות דתית באנגליה עצמה הן בהרכבן הדתי של קהילות קולוניאליות רבות.⁵² מעמדה וכוחה של הכנסייה האנגליקנית במהלך תקופת המנדט היה טמון במערכת יחסיה עם השלטונות בכל הנוגע לפעילות בחסותה ברחבי הארץ (ובמיוחד פעילות המיסיונים האנגליקניים), ובחסות שפרשה על אנשי הקהילה עצמם. כבר בינואר 1924 טענה הבישופות האנגליקנית כי לצד עבודתה החינוכית, הרפואית והמיסיונרית עם יהודים ומוסלמים נדרש לה מימון כדי להרחיב את שירותיה לתושבים בריטים. בסוף שנות השלושים נכתב בדו"ח של הבישופות כי הגידול המסיבי באוכלוסייה הבריטית בארץ הגביר את עבודת אנשי הדת האנגליקניים בכמה מוקדים ברחבי הארץ.⁵³ חשיבותה של ההשתייכות הדתית לא התמקדה רק בהיבטיה הדתיים המוסדיים, אלא גם בהיבטים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים. הכנסיות המרכזיות בערים הגדולות שימשו מקומות מפגש באירועים מיוחדים, בטקסים, בחגים, בחתונות, בהטבלות ובלוויות. קתדרלת סנט ג'ורג' (Saint George's Cathedral) בירושלים הייתה המרכזית שבהן. בקתדרלה

The Stanford Daily, 10.5.1948, p. 3 49

49 ארבע אגודות מיסיון בריטיות עיקריות פעלו בפלשתינה בתקופת המנדט. שלוש חברות המיסיון האנגליקניות: חברת מיסיון ירושלים והמזרח (Jerusalem & East Mission), החברה המיסיונרית הכנסייתית (Church Missionary Society) ומיסיון הכנסייה ליהודים (Church Mission to the Jews), וכן אגודת מיסיון סקוטי: ועדת המיסיון היהודי של כנסיית סקוטלנד (The Jewish Mission Committee of the Church of Scotland). נוסף עליהן פעלו בפלשתינה אגודות מיסיון בריטיות קטנות שמספר חבריהן לא עלה על עשרה אנשים בכל אחת. Ross McKibbin, *Classes and Cultures: England 1918-1951*, Oxford 1998, p. 272

51 מילס, **מפקד 1931**, כרך 2, עמ' 29-31.

52 Ross McKibbin, *Classes and Cultures: England 1918-1951*, Oxford 1998, p. 272

53 אוסף חברת מיסיון ירושלים והמזרח, 18/3.

נערכו גם אירועים וטקסים לאומיים ואימפריאליים רשמיים רבים, ובהם טקס יום שבתית הנשק (Armistice Day) ב־11 בנובמבר, טקסי קבלת הפנים לנציבים חדשים, טקסים לרגל יום הולדתו של מלך בריטניה ועוד. זיהויה של הקהילה הבריטית כקהילה נוצרית אפיין קהילות קולוניאליות ברחבי האימפריה ונועד לחיזוקה של האימפריה כמיוזם נוצרי ובאופן יותר ספציפי – כמיוזם אנגליקני.⁵⁴ לזיהויו של השלטון המנדטורי עם הנצרות היה תוקף חשיבות בשל המתח הטבוע בשליטה על אוכלוסייה שברובה מנתה מוסלמים ויהודים, ובמיוחד לאור הסכסוך הלאומי שהתפתח בקרבה. יתר על כן, אף שהדרגים השונים בסגל הכנסייה האנגליקנית בפלשתינה לא תמיד הזדהו עם מדיניותו של השלטון המנדטורי, לא אחת הם זוהו איתו בעיני האוכלוסיות המקומיות. כפי שמראה לורה רובסון (Robson), ככל שגבר הסכסוך הלאומי בארץ נקשרה הכנסייה האנגליקנית עם השלטון בעיני הקהילות הפרוטסטנטיות הערביות בארץ והן שאפו להשתחרר משליטתה, שהתאפיינה בתפיסה של עליונות תרבותית והובנה כמעין קולוניאליזם דתי.⁵⁵ לבסוף, לזיהוים של השלטון המנדטורי והקהילה הבריטית עם הנצרות היה ביטוי ייחודי לפלשתינה, שכן הייתה בה קבוצה קטנה שאתגרה את אפיון זהות הקהילה שהתבססו על שייכות לאומית: ב־1931 חיו בפלשתינה 2,062 יהודים בעלי אזרחות בריטית.⁵⁶ בריטים יהודים היו חלק מן הממשל המנדטורי וכמה אף כיהנו בתפקידים בכירים בו. אף שבטריטוריות רבות חלקו הבריטים את זהותם האירופית עם קבוצות מקומיות מגוונות,⁵⁷ בפלשתינה הייתה אזרחותם וזהותם הבריטית משותפת להם ולקבוצה גדולה שברובה המכריע לא נמנתה עם הקהילה הקולוניאלית. התברלותה של הקהילה מיהודים שמוצאם מהאיים הבריטים (וכאלה שבחרו להשתקע בפלשתינה והזדהו עם הפרויקט הציוני) הייתה קשה גם בשל מוצאם הלאומי המשותף וגם בשל נורמות חברתיות ותרבותיות משותפות. הדגשת מוטיבים נוצריים ושילובם בחיים החברתיים של הקהילה היו לפיכך אמצעים לבידול גם מקבוצה זו ומיהודים ממוצא אירופי בכלל.

מדרגים ופערים בתוך הקהילה הבריטית

לצד התפלגויות במאפיינים של מגדר, גיל, תעסוקה ודת, היו בקרב הבריטים בפלשתינה גם זהויות לאומיות ואתניות שביטאו את הפיצול הלאומי בבריטניה: אנגלים, סקוטים, אירים,

Joseph Hardwick, *An Anglican British World: The Church of England and the Expansion of the Settler Empire, c. 1790-1860*, Manchester 2014; Rowan Strong, *Anglicanism and the British Empire, c.1700-1850*, Oxford 2007

Laura Robson, *Colonialism and Christianity in Mandate Palestine*, Austin, TX 2011, p. 140

מילס, **מפקד 1931**, כרך 2, עמ' 211.

לדוגמה במלאיה (מלזיה) עם צרפתים, פורטוגזים, הולנדים ועוד, או במצרים – עם יוונים ואיטלקים.

James Whidden, 'Expatriates in Cosmopolitan Egypt: 1864-1956' בתוך: ביקרס, **בריטים מעבר**

ליים, עמ' 47; John G. Butcher, *The British in Malaya 1880-1941: The Social History of a*

European Community in Colonial South-East Asia, Kuala Lumpur 1979, p. 24

בריטים במלאיה).

וּוּלְשִׁים. הַזְהוּת הַבְּרִיטִית הֵייתָה לַמַּעֲשֵׂה תַלְכִיד רַב־לְאוּמִי, שֶׁלֹאִימְפְרִיָה הִיָה תַפְקִיד מַרְכּוּזִי בַעֲיֻצּוֹבָה וּשְׂיֻצָרָה מִצִּיאוֹת אוֹ דוֹ-קִיּוּם שֶׁל הַזְדֵּהוּוֹיּוֹת רַבּוֹת.⁵⁸ בַּהֲעֵדֶר נַתּוּנִים סַטְיִסְטִיִּים קָשָׁה לְאִמּוּד בַּמְדוּיָק אֶת הַהֲתַפְלָגוֹת הַלְאוּמִית בַּקֶּרֶב הַבְּרִיטִים. הַנַּתּוּנִים עַל הַשְּׁתִיכּוֹת כִּנְסִיתִית עֲשׂוּיִים רַק לְרַמְזוֹ עַל כֶּךָ שֶׁהִימְצָאוֹתוֹ שֶׁל רוֹב אַנְגְּלִיקָנִי מַעֲיֵד שֶׁרוֹב הַבְּרִיטִים בַּפְּלֶשְׁתִּינָה הָיוּ אַנְגְּלִים, נַתּוֹן הַמַּתִּישֵׁב עִם מַגְמָה דּוּמָה בְּרַחֲבֵי הַאִימְפְרִיָה. בְּדוּמָה לַכֶּךָ, רוֹב הַסְּקוּטִים בַּפְּלֶשְׁתִּינָה הַשְּׁתִיכּוֹ לַכְּנַסִּיָה הַפְּרַסְבִּיטְרִיאַנִית וְאֵילוֹ אִירִים רַבִּים הַשְּׁתִיכּוֹ לַכְּנַסִּיָה הַקְּתוֹלִית. אוֹלָם בַּהֲעֵדֶר מַתָּאָם מְדוּיָק בֵּין שְׂיִיכּוֹת דְּתִית לְשְׂיִיכּוֹת אַתְנִית, הַהֲבַחְנָה הַדְּנוּמִינָלִית אֵינָה יֹכּוֹלָה לְשַׁמֵּשׁ קְרִיטְרִיּוֹן מַסְפִּיק לַחְלוּקָה לְאוּמִית אוֹ אַתְנִית בַּקֶּרֶב הַבְּרִיטִים. יֵשׁ לְבַחֲוֹן אַפּוֹא אֶת הַבִּידוּל הַאֲתַנִּי לֹא רַק בְּאוֹפֵן כְּמוֹתִי אֲלָא גַם בְּאִמְצָעוֹת חֲקִירַת נּוֹכַחְתּוֹן שֶׁל הַקְּבוּצוֹת הַאֲתַנִּיּוֹת הַשּׁוֹנוֹת בַּמְרַחֵב הַצִּיבוּרִי.

הַוּוּלְשִׁים הָיוּ בְּלֹא סַפֵּק הַקְּבוּצָה הַאֲתַנִּית הַקְּטָנָה בִּיּוֹתֵר בַּקֶּרֶב בְּרִיטִים בַּפְּלֶשְׁתִּינָה. מַסְפְּרָם גָּדַל בַּמְהֵלֶךְ מַלְחַמַת הָעוֹלָם הַשְּׁנִיָה בְּשֶׁל נּוֹכַחְתּוֹם הַמוֹגְבַרְתּ בַּגְּדוּדֵי הַצֶּבָא הַבְּרִיטִיִּים, אוֹלָם מִשְׁקָלָם לֹא הָיָה רַב בַּקֶּרֶב אַנְשֵׁי הַמְנַהֵל אוֹ הַשּׁוֹטְרִים. הַנּוֹכַחְתּוֹת הַאִירִית הֵייתָה רַבָּה יוֹתֵר וְנִיכְרָה בַעֲיָקֵר בְּשׁוֹרוֹת הַמִּשְׁטֶרָה, שֶׁבָּה שִׁירְתוֹ אִירִים בַּתַּפְקִידִים זּוֹטְרִים וּבְכִירִים. גַּם בַּמְנַהֵל הַמְנַדָּט הִיָה מַסְפָּר לֹא קָטָן שֶׁל אִירִים בַּתַּפְקִידִים בְּכִירִים: מוֹשְׁלֵי מַחְזוֹזוֹת, נְשִׂאֵי בֵית הַמִּשְׁפָּט הָעֵלְיוֹן וּפְקִידִים בְּכִירִים בַּמְזַכִּירוֹת הָרֵאשִׁית. נּוֹכַחְתּוֹם שֶׁל הַסְּקוּטִים בַּפְּלֶשְׁתִּינָה הֵייתָה לֹלָא סַפֵּק הַגְּדוּלָה בִּיּוֹתֵר לְאַחַר הַאֲנְגְּלִים וּבְלִטָּה בַּצֶּבָא, בְּאִדְמִינִסְטְרַצִּיָה וּבַתְּחוּם הַמַּסְחָר. אַפְשֵׁר לְמַצּוֹא סְקוּטִים בֵּין הַנְּצִיכִים הָעֵלְיוֹנִים וְהַמְזַכִּירִים הָרֵאשִׁיִּים וְהֵייתָה לָהֶם דּוּמִינַנְטִיּוֹת בְּמִיּוֹחַד בַּמְחֻלְקַת הַבְּרִיאוֹת הַמְנַדְטוֹרִית. הַבִּיטוּי הַחֲשׁוֹב וְהַפּוֹמְבִּי בִּיּוֹתֵר לְזֵהוּת הַלְאוּמִית הַפְּרִיטִיקוֹלְרִית בַּפְּלֶשְׁתִּינָה הִיָה הַחֲגִיגוֹת לַפְּטְרוֹנִים הַלְאוּמִיִּים: חֲגִיגוֹת דִּיּוּוִיד הַקְּדוֹשׁ הַוּוּלְשִׁיּוֹת ב־1 בַּמָּאָרֶס, חֲגִיגוֹת פְּטְרִיק הַקְּדוֹשׁ הַאִירִיּוֹת ב־17 בַּמָּאָרֶס וְחֲגִיגוֹת אַנְדְּרוֹ הַקְּדוֹשׁ הַסְּקוּטִיּוֹת ב־30 בְּנוֹבֵמְבֵר. בַּחֲגִיגוֹת אֵלֶּה בְּלִטּוֹ סַמְמָנִים תְּרַבּוּתִיִּים יִיחּוּדִיִּים וְבָהֶם סַמְלִים לְאוּמִיִּים, מַאֲכִלִּים, שִׁירִים וְרִיקוּדִים מְסוֹרֵתִיִּים. הַנּוּאֵמִים הַדְּגִישׁוּ, לְצַד הַנְּאֻמָּנוֹת וְהַסּוֹלִידְרִיּוֹת הַאִימְפְרִיאֵלִית שֶׁל קְבוּצָתָם, גַּם אַתּוֹסִים וְגִיבוּרִים לְאוּמִיִּים, פְּעַמִּים רַבּוֹת אָף כֹּאֲלֵה הַמַּסְמָלִים אֶת הַמַּאֲבָק הַהִיסְטוֹרִי בְּאֲנְגְּלִים.⁵⁹ בְּאִירוּעִים אֵלֶּה בִּיטָאוּ יַחֲידִים וְקְבוּצוֹת אֶת הַזְדֵּהוּתָם הַלְאוּמִית הַפְּרִיטִיקוֹלְרִית, וְלְצַד זֶה גַם רְגִישׁוּיּוֹת פּוֹלִיטִיּוֹת וּמַתְחִים הַטְּבוּעִים בְּזֵהוּת הַבְּרִיטִית וּבַמְעַרְכַת הַיַּחְסִים הַמּוֹרַכְכַת בֵּין הַקְּבוּצוֹת שֶׁהֲרַכִּיבוּ אוֹתָהּ.

בְּדוּמָה לְמוּצָא הַאֲתַנִּי, נִבְדְּלוּ הַבְּרִיטִים גַּם בְּמוּצָא מַעֲמָדִי שֶׁמְקוּרוֹ בְּכְרִיטְנָה, אָף הוּא מִשְׁתַּנָּה שֶׁקָּשָׁה לְאִתֵּר בְּאוֹפֵן מְקִיף. בַּמָּאֵמֶר דְּעָה, 'הַפְּקִידוֹת הַבְּרִיטִית וְהַבֵּית הַלְאוּמִי' מ־1928, הַבְּחִין חִיִּים אַרְלוּזוֹרוֹב בֵּין שְׁלוֹשָׁה סוּגֵי פְקִידִים בְּרִיטִים לְפִי יַחֲסָם אֵל הַיְהוּדִים וְהַצִּיּוֹנוֹת, אוֹלָם הֵיטִיב לְזֵהוּת הַבְּדִלִים נּוֹסְפִים בַּקֶּרֶב. הוּא הַבְּחִין בֵּין מִי שֶׁהָיוּ 'בְּעֵלֵי אִינְטֵלִיגֵנְצִיָה וְתְרַבּוֹת גְּבוּהָה' אוֹ 'אַנְשִׁים בְּעֵלֵי מִידַת תְּרַבּוֹת וְחִינּוּךְ', בַּעֲיָקֵר בַּקֶּרֶב הַפְּקִידוֹת

Linda Colley, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837*, New Haven, CT 1992 58

ראו למשל, *Palestine Post*, 4.12.1933, 9.4.1937, 20.3.1939, 3.3.1942 59

הבכירה, ובין פקידים רבים, בעיקר בדרגות הבינוניות והנמוכות, ש'מוצאם מפרוורי הערים והבורגנות הזעירה בערי השדה'.⁶⁰ ההתייחסות למשתני השכלה והמוצא הגיאוגרפי סייעה לארלוזורוב לאבחן מעין היררכיה מעמדית בקרב הפקידים הבריטים ולקשרה עם מיקומם במדרג המנהל. הנתונים המעטים על השכלה תיכונית ואקדמית או על מקצוע האב של אנשי מנהל מצביעים על כך שאכן היו בהם מי שהשתייכו למעמד הבינוני והבינוני-גבוה, אליטה שהתחנכה בבתי ספר פרטיים ובאוניברסיטאות הוותיקות (אוקספורד וקיימברידג'). היו אלה בעיקר מי שהיו חלק מענף 'השירות האדמיניסטרטיבי' בשירות הקולוניאלי, שעסק במנהל הישיר של המושבות ועימו נמנו נושאי תפקידים ניהוליים בכירים, אנשי המזכירות הראשית, מושלי וקציני המחוזות וראשי מחלקות מסוימות. שירות זה היה חוד החנית של האדמיניסטרציה הקולוניאלית והוגדר כאליטה שלה.⁶¹

אולם אליטה ציבורית אימפריאלית זו הייתה מיעוט במנהל הבריטי בפלשתינה כשם שהייתה מיעוט במנהלי המושבות השונות באימפריה. מספר אנשיה היה רב יותר עד מפנה המאה, אולם מראשית המאה העשרים ובמיוחד לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם מהפכת הענפים המקצועיים שהוזכרה למעלה, התבסס הגיוס לשירות הקולוניאלי בעיקר על כישורים מדעיים ומקצועיים.⁶² לצד קבוצה קטנה של פקידים שנמנו על האליטות הישנות והכשרתם התבססה על קודים ואתיקה של שירות וממשל ציבורי ולא על הכשרה מקצועית, התהוותה קבוצה גדולה של בעלי מקצועות שעברו תהליכים של סטנדרטיזציה ואקדמיזציה במוסדות חינוך ממוגוון רחב. בפלשתינה הייתה קבוצה גדולה של משפטנים, רופאים, אדריכלים ואנשי מקצוע שלמדו במוסדות להשכלה גבוהה והחזיקו בתעודות הכשרה ממוסדות מקצועיים שונים בבריטניה. הנשים הבריטיות שהועסקו במנהל המנדט היו גם הן לרוב בעלות השכלה אקדמית והאחיות הבריטיות היו כולן בוגרות של מוסדות הכשרה בסיעוד בבריטניה. הרכבם של אנשי המנהל לא הסתכם בבוגרי מוסדות חינוך אליטיסטיים או בעלי השכלה אקדמית במוסדות מחקר בריטיים. המחלקות בממשל המנדטורי כללו גם עשרות רבות של אנשי מקצוע בעלי הכשרה מעשית בלבד: טכנאים, פקידים זוטרים, מחסנאים ובעלי מלאכה למיניהם. רובם היו ממעמדות חברתיים נמוכים והועסקו במחלקות הטכניות דוגמת מחלקת העבודות הציבוריות, הדואר והטלגרף והרכבת, או במחלקת מכס, בלו ומסחר שבה הועסקו גובים, מפקחי גוררות ועוד.

מוצאם החברתי של השוטרים הבריטים קל יותר לאבחון ולהכללה. ברוב כוחות המשטרה הקולוניאליים לא צופה כי למגויסים יהיה תואר אקדמי ורובם היו בעלי השכלה בסיסית. פעילות המשטרה הבריטית בפלשתינה הייתה ברובה בעלת אופי סמייצבאי ולכן רווחה

60 חיים ארלוזורוב, 'הפקידות הבריטית והבית הלאומי', בתוך: כתבי חיים ארלוזורוב, כרך א: חומה של זכוכית, תל אביב 1934.

61 Robert Heussler, *Yesterday's Rulers: The Making of the British Colonial Service*, Syracuse 1963

62 קירק־גרין, שירות קולוניאלי, עמ' 23.

הסברה כי המגויסים הטובים ביותר היו מי שהתנסו בעבר בשימוש באמצעי לחימה שונים ובמשמעת צבאית. אלן סונדרס (Saunders), ששירת במשטרה הבריטית מ-1920 ושימש כמפקח המשטרה בשנים 1937-1943, שאף שוטרים יהיו קשוחים, נוקשים ואמיצים. להשכלה הייתה חשיבות מועטה ביחס לכוח פיזי והוא ביכר אנשים ממוצא 'country yokel class' כינוי גנאי שהיה מקובל לתיאור כפריים חסרי השכלה ותחכום.⁶³ לאורך כל תקופת המנדט היו רוב השוטרים הבריטים ממעמד הפועלים או ממעמד ביניים נמוך, בעלי השכלה בסיסית, תיכונית לכל היותר, לעתים יסודית בלבד.⁶⁴ לדברי השוטרים ויקטור קאנינגס (Cannings) שירת אתו שוטר אחד שלמד בפאבליק סקול יוקרתי, אולם מעבר לכך 'לא הייתי אומר שהיו אנשים משכונות עוני אבל בהחלט משכבות נמוכות למדי'.⁶⁵ מוצאם החברתי וחינוכם של השוטרים הבריטים בפלשתינה תאמו את אלה של השוטרים בבריטניה עצמה, שהיו בעיקר בני המעמדות הנמוכים. לגברים צעירים ממעמדות אלה אפשרה עבודת השיטור תנאי העסקה טובים יותר מכפי שהיו יכולים למצוא בעבודות אחרות האופייניות למוצאם החברתי, בעיקר בעבודות כפיים בשכר נמוך.⁶⁶

הריבוד החברתי והכלכלי בקהילה הבריטית התבסס רק בחלקו על היררכיות מעמדיות שמקורן בבריטניה, ועוצב במידה רבה גם בנסיבות פוליטיות וכלכליות של המנדט בפלשתינה. סדר חברתי ייחודי זה נקבע בראש ובראשונה על פי השתייכות מוסדית ומקצועית. חברי הקהילה הרשמית מוצבו מעל לחברי הקהילה הלא־רשמית ועל־אף ששתי הקהילות התערבבו זו בזו בחיים החברתיים, תמיד נשמרו ההבחנות ביניהן. חברי הקהילה הלא־רשמית נתפסו לעתים כמי שנכוחותם בפלשתינה מונעת מאינטרסים אישיים ולא על־ידי רעיון השירות הציבורי או שירות האימפריה. ההבדל המהותי בין הקהילות בא לידי ביטוי באופן שבו נתפשה והומשגה הזיקה בינן לביין פלשתינה במונחים טמפורליים. בניגוד למי שנמנו על הקהילה האימפריאלית הרשמית, ששהותם בה הייתה זמנית וארעית, אנשי הקהילה הלא־רשמית תוארו כמי שחיהם כרוכים במקום והם נוטים להשתקע בו ולכנות בו את ביתם הפיזי והרגשי.

63 נייט, שיטור, עמ' 532.

64 נתונים אלה מבוססים על אוטוביוגרפיות וספרי זיכרונות של שוטרים בריטים ועל ראיונות, מכתבים וכתובים שירות השוטרים ברובם בארכיון Middle East Centre Archive בסנט אנתוני'ס שבאוקספורד. חלקו הגדול של האוסף אינו מקוטלג. על אוסף המשטרה הבריטית בארכיון, ופרויקט התייעוד בעל־פה בפרט ראו, Eugene Rogan, 'The Palestine Police Oral History Project Police Oral History Project', *Council of British Research in the Levant Bulletin*, Vol. 2, No. 1 (2007), pp. 35-40; Yoav Alon, 'Bridging Imperial, National, and Local Historiographies Britons, Arabs, and Jews in the Mandate Palestine Police Oral History Project', *Jerusalem Quarterly*, Vol. 75 (2018), p. 69

65 Victor Cannings Collection, GB165-0386, Box 1, file 6, oral interview, MECA

66 Haia Shpayer-Makov, *The Making of a Policeman: A Social History of a Labour Force in Metropolitan London, 1829-1914*, Aldershot 2002, p. 61

בראש הקהילה הרשמית עמדו אנשי המנהל ולאחריהם שוטרים וחיילים, אולם גם הקבוצות המקצועיות היו רחוקות מלהיות הומוגניות וכללו בתוכם ריבודים מסוגים שונים. בקרב אנשי המנהל היו פערים עמוקים שבאו לידי ביטוי במבנה המנהל המנדטורי ובחלוקת עובדיו על פי קריטריונים שונים. החלוקה העיקרית בפקידות הציבורית הייתה לפקידות בכירה ופקידות זוטרה. בשנות העשרים וראשית שנות השלושים, כשני שלישים מהבריטים במנהל נמנו עם הפקידות הבכירה וכשליש עם הפקידות הזוטרה.⁶⁷ ההבדל בין שתי החטיבות נשמר כל תקופת המנדט וניכר בעיקר בפערים בדרגות ובתנאי השכר. הייתה להבחנה זו משמעות נוספת לזו הכלכלית. אף שבריטים בפקידות הזוטרה היו בראש סולם הדרגות הזוטר ומשכורותיהם היו הגבוהות ביותר בה, תנאי עבודתם ומיקומם בהיררכיה המנהלית דמו לאלה של הרוב המכריע של העובדים המקומיים ומבחינה זו הם היו פקידים סוג ב', פשוטו כמשמעו, במדרג החברתי הבריטי.

נוסף על כך כל העובדים במגננון הממשלתי חולקו על פי סולם של דרגות ושכר שעקרונותיו נקבעו בשנותיו הראשונות של המנהל ועברו שינויים רבים בתקופת המנדט.⁶⁸ המשמעות העיקרית של הדירוג הייתה כלכלית, אולם באמצעותו נקבעה גם ההיררכיה הפנימית במנהל וההבחנה בין עובדים בריטים למקומיים. ב-1935 היו כ-14 אחוז מהבריטים בקבוצת הדרגות הגבוהה (A-E) וכ-65 אחוז בקבוצה הנמוכה (F-L). ב-1939 היו השיעורים דומים.⁶⁹ הפערים בשכר בדרגות השונות היו גבוהים מאוד והשכר השנתי של בריטים נע בין 150 ל-2,000 לא"י. משמעות הדבר היא שבריטים במשרות הבכירות השתכרו עד פי 14 מן העובדים במשרות הנמוכות. במשרות ששכרן היה הנמוך ביותר בסולם השכר לגברים בריטים (300-490 לא"י) הועסקו בעיקר פקידים, עוזרים זוטרים, מפקחים ועוזרי מפקחים במחלקות השונות, ובעלי תפקידים טכניים שונים. נשים בריטיות היו בתחתית סולם הדרגות והשכר במנהל המנדט. השכר הנמוך ביותר שולם לאחיות בריטיות בבתי החולים הממשלתיים, ששכרן השנתי נע בין 150 ל-170 לא"י.⁷⁰ שכרם של השוטרים היה נמוך באופן ניכר מזה של אנשי המנהל, ושכרו של השוטר הבריטי הזוטר ביותר (Constable) היה השכר הנמוך ביותר שהשתכר בריטי בשירות הציבורי. מ-1936 ועד 1946 הוא עמד על 11 לא"י לחודש, כלומר 132 לא"י לשנה (בתוספת קצבאות משתנות). יתרה מזאת, שכרם של השוטרים הבריטים היה נמוך אף בהשוואה לשכר במגזר הציבורי ככלל.⁷¹ שכרם של

67 הנציב העליון, דו"ח 1921; Government of Palestine, *Blue Book 1928*, Alexandria 1929;

Government of Palestine, *Blue Book 1929*, Alexandria 1930; David Gurevich, *Statistical Abstract of Palestine 1929*, Jerusalem 1930, p. 253

68 יעקב ראובני, *ממשל המנדט בא"י 1920-1948*, ניתוח היסטורי-מדיני, רמת גן 1993, עמ' 92.

69 הנותרים, כעשרים אחוז, לא נכללו בסולם הדרגות. מעובד מתוך: ממשלת פלשתינה, *רשומות שירות המדינה 1935, 1939*.

70 שם.

71 ממוצע השכר היומי לעבודות שונות בתעסוקה ממשלתית בסוף ספטמבר 1937, לדוגמה, נע בין 175 ל-492 מיל. Government of Palestine, *Palestine Blue book 1937*, Jerusalem 1937.

המיסיונרים, שלא קיבלו את שכרם מהמשלה אלא מאגודות המיסיון, היה בתחית סולם ההשתכרות של הבריטים והיה רחוק מלהתאים לכישוריהם האקדמיים והמקצועיים הגבוהים בדרך כלל. שכן של המורות בבתי הספר האנגליקניים היה נמוך לא רק בהשוואה לשכרם של בריטים בפלשתינה אלא אף בהשוואה לשכר נשים במגזר הציבורי בכלל ומורות בפרט בבריטניה באותה עת.⁷² שכרם של המורים הגברים לא היה גבוה באופן ניכר, ולעתים אף זה, לזה של המורים המקומיים, דבר שלא היה לו אח ורע בקבוצות הבריטים המועסקות על-ידי הממשל, שזכו תמיד לשכר גבוה מזה של מקומיים במשרה דומה.

קבוצת המיסיונרים משמשת כעדות לכך שמעמד חברתי מבית ורמת השכלה לא תמיד תאמו את המעמד החברתי שהתעצב בקהילה הקולוניאלית. רבים מהמיסיונרים הגיעו משורות המעמד הבינוני, לעתים אף בינוני-גבוה, ורובם הגיעו לפלשתינה לאחר הכשרה מקצועית במוסדות ללימודי רפואה, סיעוד, הוראה ודת בבריטניה. אלא שבשל השתייכותם המוסדית ורמת השתכרותם, בפלשתינה נשמר להם המקום הנמוך ביותר בהיררכיה הקולוניאלית. גם למגדר ומצב משפחתי הייתה השפעה על המיקום בהיררכיה זו, כפי שניתן להבחין במעמדן הנמוך של האחיות הבריטיות, הרווקות, שלרוב לא תאם את מוצאן החברתי ואת השכלתן. המדרג החברתי בקהילה הבריטית היה אפוא תוצר של מוצא מעמדי, סוג עיסוק, תפקיד ודרגה בממשל, ורמת השתכרות. הקבוצה החריגה הייתה נשים בריטיות נשואות שלא עבדו ולא קיבלו שכר, ומעמדן נקבע על פי מיקום בעליהן בהיררכיה המקצועית והחברתית. מדרג חברתי זה שעתק במידה רבה תפיסות חברתיות מהמטרופולין שייבאו הבריטים לאימפריה. הוא השפיע לא רק על עיצובה של הקהילה הבריטית, אלא, כפי שטען דיוויד קנדיין, סייע גם להבין ולדמיין את האימפריה בצורה היררכית, דבר שעיצב את האופן שבו פירשו הבריטים את הסדר החברתי של החברות המקומיות והשפיעו עליו.⁷³

המדרג החברתי מצא את ביטויו בקהילה הבריטית בשני אופנים. האחד היה טקסי ויושם באירועים רשמיים ובאירועים חברתיים לא-רשמיים. הוא השפיע אף על נוהגים וריטואלים פעוטים כגון סדר הכניסה אל חדר האוכל וסדר הישיבה סביב השולחן בארוחות ערב חגיגיות ועוד.⁷⁴ השני השפיע על אורח החיים של בריטים בפלשתינה ורמתם. עקב פערים כלכליים ומקצועיים נבדלו הבריטים בתוכם בהרגלי צריכה, בתזונה, במגורים ועוד. הסדרי המגורים ביטאו מגוון של קריטריונים כגון מצב משפחתי, מעמד כלכלי וחברתי, מגדר ועיסוק, והם נבדלו לפי הפונקציות ששירתו הדרים בהם. אחד ההבדלים היה בגודל הבתים ובמספר החדרים: היו מי שחיו בבתיים של שבעה עד עשרה חדרים, והיו מי שהתגוררו בדירות של שניים ושלושה חדרים. שוטרים רווקים, אחיות ומיסיונרים חלקו דירות ואף חדרים והתגוררו על פי רוב במתחמים פונקציונליים בסביבת עבודתם. להבדלים בתנאי המגורים

Alison Oram, *Women Teachers and Feminist Politics 1900-1939*, Manchester 1996, p. 24 72

David Cannadine, *Ornamentalism: How the British Saw their Empire*, London 2001, p. xix 73

קמאק, זיכרונות, עמ' 9. 74

הייתה השפעה מרחיקה לכת על התרבות החומרית בבית ועל מקומו ותפקידיו של המרחב הביתי בחיי הדירים בו כמייצגי השלטון הבריטי.⁷⁵

הבדל משמעותי ניכר גם בהוצאות על ניהול משק הבית, ובעיקר על מצרכים ומשרתים. בהבדל זה היה רכיב היררכי ומעמדי מובהק, שכן ככל שדירוגו המקצועי והחברתי של פקיד היה גבוה יותר, רבו אורחיו והוצאותיו על אירוח. בחישוב הוצאות משק הבית של הנציב העליון ג'ון צ'נסלור (Chancellor) ב־1931 הייתה עלות מצרכי המכולת החודשית לברד 95 לא"י, סכום שהצטבר להוצאה שנתית בסכום דומה לשכרם השנתי של מושלי המחוזות, שהיה מהגבוהים בשירות הציבורי.⁷⁶ למרות תוספת ייעודית לשכרו של הנציב העליון עבור אירוח, ההוצאות המופרזות הכרוכות במילוי תפקידו הביאו את צ'נסלור להוציא במהלך כהונתו סכומים גבוהים מהונו הפרטי, וזו הייתה אחת הסיבות לפרישתו מתפקידו.⁷⁷ לעומתו, השוטר פרסי קליבר (Clever) דיווח בשמחה לאימו ב־1936 כי פתח חשבון בנק והחל לחסוך כסף, לראשונה בחייו.⁷⁸ אף ששכר השוטרים היה מהנמוכים בסולם השכר של בריטים, רובם נהנו מרווחה כלכלית בהיותם צעירים ורווקים שהממשלה סיפקה את רוב צורכיהם הבסיסיים. הוצאותיהם היו נמוכות באופן ניכר מאלה של אנשי מנהל בכירים או בעלי משפחות שנדרשו לנהל משק בית מורכב ולא רק בגלל מעמדם המשפחתי או אופי תפקידם. הציפייה לחיים ברמת חיים גבוהה במושבות הייתה לחלק מהאתוס האימפריאלי אולם הסמליות של רמת החיים הייתה חשובה לא פחות מהיבטיה המעשיים. תדמיתו ויוקרתו של השלטון הקולוניאלי היו תלויות, בין השאר, גם באורח החיים של נציגיו ואלה היו חייבים לייצג אורח חיים אירופי יוקרתי באופן מתמיד. העיסוק בהיסטוריה חומרית, חברתית ותרבותית של קהילות קולוניאליות חושף את התפקיד האידיאולוגי המרכזי של רמת החיים בכל תחום של חיי הקהילה ואת הזיקה שבין ארגון חיי היומיום של חברי הקהילה ובין מגננוניו הגלויים והסמויים של השלטון הקולוניאלי.⁷⁹ אלא שבעוד 'יוקרה' ו'מכובדות' היו מילות מפתח בחיים הבריטיים במושבות, כמו גם במילון המונחים של המעמד הבינוני הבריטי במטרופולין, הן לא מילאו תפקיד מרכזי בתמונת עולמם של מי שמוקמו בתחתית הסולם החברתי הקולוניאלי: שוטרים בריטים לא נדרשו – ולא יכולים היו – לעמוד בסטנדרטים הנוקשים שאפיינו את חייהם של בני המעמדות הגבוהים. בניסיון לשמר תדמית וכוח טמונה, תמיד, גם החרדה פן יאבדו והפערים החברתיים והכלכליים היו מקור למתחים בתוך הקהילה. בשל חשיבות התדמית של כל נציגי השלטון,

75 קריק, חיים קולוניאליים, עמ' 152–188.

76 Papers of Sir John Robert Chancellor, 6.1.1929, *BLCAS*, Box 15, file 6, GB 0162 MSS.Brit. Emp.s.284

77 שם, 17.2.1930.

78 Percy Cleaver Collection, 29.3.1936, *MECA*, GB165-0358

79 בוצ'ר, בריטים במלאיה. ראו גם, E.M. Collingham, *Imperial Bodies: The Physical Experience of the Raj*, c. 1800-1947, Cambridge 2001; Dane Kennedy, *Islands of White: Settler Society and Culture in Kenya and Southern Rhodesia, 1890-1939*, Durham 1987

נאלצו קהילות קולוניאליות להתמודד תדיר עם יחידים וקבוצות שנתפסו כמאיימים על הקהילה ועל אחדותה. ביניהם נחשבו 'לבנים עניים' (poor whites) סכנה לדימוי הקהילה בשל אורח חייהם, התנהגותם וקשריהם עם מקומיים. הם כללו לרוב מהגרים שהגיעו לאימפריה ככוח עבודה זול ומספריהם הגיעו לשיא בתקופות של משברים כלכליים באירופה.⁸⁰ מספרם של מי שעלולים היו להיות 'לבנים עניים' לא היה גדול בפלשתינה כפי שהיה בטריטוריות אחרות. פלשתינה לא הייתה יעד להגירה אינדוידואלית מסיבית, ומי שהגיעו אליה ועבדו בעבודות צווארון כחול או עבודות כפיים היו מיעוט זניח. נמנו עימם בעיקר העובדים הזוטרים בקהילה העסקית-מסחרית, ובפרט בבתי הזיקוק והנמל, שמספרם הלך וגדל משנות השלושים. הקבוצה המרכזית ששימשה כ'תפקיד' זה בפלשתינה היו השוטרים הבריטים. בכל המושבות נחשבו השוטרים האירופים בדרגות הנמוכות נחותים מבחינה חברתית ובעייתיים בהתנהגותם ומנהגיהם.⁸¹ אולם בפלשתינה היה מספר השוטרים הגבוה, כאמור, יוצא דופן. לקראת סוף תקופת המנדט מנו השוטרים הבריטים למעלה משבעים אחוז מהקהילה הבריטית, שיעור חסר תקדים בתולדותיהן של קהילות קולוניאליות באימפריה הבריטית. מספרם החריג של גברים צעירים ממעמדות נמוכים וחסרי השכלה, המועסקים באופן רשמי על ידי הממשל כדי לשמור על הסדר הציבורי, סיכנו את הסדר וההיררכיה האימפריאלית והאתנית שעליהם גויסו לשמור. נוכחותם ונראותם יצרו מתחים חברתיים בתוך הקהילה הבריטית והתבטאו בחששות מאורח חייהם שבאו לידי ביטוי בניסיונות שליטה ופיקוח עליהם. אחד מהחששות האלה נגע לסוגיית החינוך של ילדי השוטרים הבריטים.

הפרקטיקה של שליחת ילדים לבריטניה, שההוצאות הכלכליות הכרוכות בה היו גבוהות למדי, הייתה לסמן מרכזי של בידול מעמדי בקהילה הבריטית. יכולת ההשתכרות הנמוכה של השוטרים השפיעה גם על אופן חינוך ילדיהם בפלשתינה עצמה. החל בשנות השלושים, עם הגידול במספר משפחותיהם של השוטרים הבריטים, גבר בקהילה החשש שילדיהם יתחנכו בבתי ספר מקומיים וגרוע מזה, שלא יתחנכו כלל. בדו"ח על חינוך של ילדים בריטים בפלשתינה ממארכ 1934, כתב הכישוף האנגליקני גרהאם-בראון (Graham Brown) כי ישנם הורים חסרי מודעות שיהיו מוכנים לשלוח את ילדיהם הבוגרים לבתי ספר מעורבים, אך בורותם ורשלנותם של הורים בנושא זה אינה מצדיקה אימוץ של מדיניות חינוך רעועה על ידי סמכות שיודעת יותר ושמקבלת על עצמה אחריות לרווחתם של ילדים

80 David Arnold, 'European Orphans and Vagrants in India in the Nineteenth Century', *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 7, No. 2 (1979), pp. 104-127; Ann Laura Stoler, 'Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule', *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 31, No. 1 (1989), pp. 134-161 (להלן: סטולר, קטגוריות קולוניאליות).

81 David Arnold, 'The Police and Colonial Control in South India', *Social Scientist*, Vol. 4, No. 12 (1976), p. 13

בריטים'.⁸² בינואר 1940 התריע הכישוף כי חיים בפלשתינה ילדים בריטים בני שמונה שאינם יודעים קרוא וכתוב.⁸³ ההתייחסות לכורות ולרשלנות של ההורים לעומת המידע והאחריות שהיו נתונים בידי הרשויות מעידה על תפיסה מעמדית פטרנליסטית המבטאת יחס אל בני המעמדות הנמוכים כגורם מסוכן, כשם שהיא משמשת ראייה לעמדות גזעניות כלפי תושבי הארץ והשפעתם השלילית על הילדים הבריטים. ביסודה של תפיסה זו ההנחה כי הצלתם של ילדים ממעמדות אלה היא תפקידן של השכבות הגבוהות בקהילה, המיטיבות לדעת מה נכון ויאה לילדיהם של הנחותים מהם. הורים ממעמדות נמוכים נתפסו לא רק כמי שאינם יכולים לדאוג לחינוך ילדיהם במוסדות ראויים, אלא גם ככאלה שאינם יכולים לספק לילדיהם סביבה ואווירה מוסרית ו'בריטית' נאותות בתחומי הבית עצמו. ראייה זו תאמה את הרפורמיזם בבריטניה עצמה בתחומי רווחתם של ילדים וגידולם.⁸⁴ אפשר להבחין כאן, אם כן, ביבוא מהמטרופולין לפלשתינה לא רק של מדרג חברתי נוקשה, אלא גם של תפיסות ומתחים מעמדיים בני הזמן.

קטגוריות מעמדיות השפיעו על מערכות היחסים הן בתוך הקהילה הן בינה ובין קבוצות מקומיות במרחב הציבורי המנדטורי, ובפרט במרכזים העירוניים. במהלך תקופת המנדט התפתחו כמה מוסדות ומועדונים שאף על פי שלא הדרו מקומיים במוצהר, הם פעלו למעשה כמרחבים בריטיים מובהקים. אפשר למנות בהם, למשל, את מועדון הספורט בירושלים (Jerusalem Sports Club), 'מועדון הציד רמלה' (Ramle Vale Hunt) או 'אגודה הדרמטית הירושלמית' (Jerusalem Dramatic Society), אגודת תיאטרון החובבים הפופולרית בקרב הקהילה. מוסדות אלה ואחרים התבססו על דגמים ומסורות שיובאו מבריטניה ומהאימפריה ופעילויותיהם שילבו בתוכם פנאי וחברות. הם הושתתו על דרגות שונות של הכלה והדרה וייצגו, לעתים באופן פיזי ממש, את הריבוד החברתי בתוך הקהילה.⁸⁵ לצידם נערכו גם מפגשים שחצו גבולות אתניים, פוליטיים ודתיים. מפגשים כאלה התקיימו באירועים חברתיים אקסקלוסיביים שהיו משותפים לאליטות הבריטית והמקומיות, דוגמת סלוני התרבות של קטי אנטוניוס ואנני לנדאו, נשות החברה הגבוהה בירושלים, כשם שהתרחשו בכתי הקולנוע, בבארים ובמועדונים בקרב קבוצות ממעמדות נמוכים יותר. מפגשים כאלה התקיימו גם בהתאגדויות אזרחיות וולונטריות. סניפי מועדון 'רוטרי' שהתפתחו במוקדים עירוניים שונים בתקופת המנדט, הם דוגמה מובהקת לדומיננטיות של מעמד ומגדר על פני השתייכויות פוליטיות ואתניות. אף על פי שבראשית הדרך מנה סניף המועדון הראשון, הירושלמי, בעיקר גברים בריטים,⁸⁶ בהדרגה לקחו חלק בסניפי רוטרי ביפו, בירושלים ובחיפה

82 תיקי בית הספר הבריטי, 19.3.1934.

83 שם, 19.1.1940.

84 Susan Pedersen, *Family, Dependence, and the Origins of the Welfare State Britain and France, 1914-1945*, Cambridge and New York 1993

85 קריק, חיים קולוניאליים, עמ' 253-286.

86 Lilian Dow Davidson, 'Trailing along through Asia', *The Rotarian*, Vol. 37, No. 2 (August

יותר ויותר גברים מקומיים, שאף שימשו בתפקידים בכירים כגון נשיאים, סגני נשיאים, מזכירים וגזברים. מפגשי הסניפים נמשכו גם בתקופות של מתח פוליטי, כגון במהלך המרד הערבי או בשנות המאבק היהודי בשלהי המנדט.⁸⁷ לא רק נשים הורדו ממועדון זה אלא גם גברים ממעמדות נמוכים – בריטים ומקומיים כאחד – שכן ייעודו היה לתווך בין קהילות שונות באוכלוסייה ולשמש ככמת מפגש לאליטה כלכלית ומקצועית של גברים בעלי השפעה וכוח. דוגמה זו היא אחת מרבות המעידות על מרחב ציבורי שהתאפיין בפעילות דינמית ומגוונת, שפעמים רבות עמדה בניגוד לדימוי המדגיש קשרים בינריים או מתחים על רקע פוליטי ורתי. היסטוריה הולכת ומתפתחת על תקופת המנדט מדגישה את קשרי הגומלין והדינמיקות, בפרט במרחבים האורבניים, בין קבוצות בפלשתינה המבוססות על השתייכויות אתניות, דתיות, מעמדיות ומגדריות, אך גם חוצות אותן.⁸⁸ לתמונה הרבגונית והמורכבת הזאת יש אפוא להוסיף גם את הבריטים עצמם כדי לסייע בחשיפת הפסיפס האנושי שהתקיים בפלשתינה בתקופת המנדט.

קהילה קולוניאלית כקהילה מדומיינת

הבריטים בתקופת המנדט לא היו קבוצה הומוגנית או מונוליתית של 'מנדטורים'. הם היו קבוצה הטרוגנית והיררכית שבה באו לידי ביטוי פערים שמקורם בהבדלים חברתיים ובהון התרבותי של קבוצות שונות בבריטניה עצמה, אך שעוצבו בנסיבות הפוליטיות והכלכליות של המנדט בפלשתינה. במכתב לעיתון *Palestine Post* ממארכס 1936 טען אלמוני שחתם בשם 'בריטי', כי הפערים החברתיים הקיימים בתוך הקהילה הבריטית הם הבעיה המהותית ביותר בפניה ניצבים בריטים החיים בפלשתינה. זוהי קהילה בה טבועה סנוביות, הסביר, ושבה 'בריטים אוכלים, עובדים, מתרחצים, רוקדים וישנים על-פי דרגות'.⁸⁹ התקבצותם של יחידים וקבוצות כה שונים במאפייניהם הייתה במידה רבה מלאכותית ואפשר לכנותה 'קהילה מדומיינת', כזאת שנוצרה ועוצבה כדי לגבור על הבדלים שבהקשר שונה היו גורמים להפרדה ולמתחים תמידיים. חוקרים רבים בוחנים בעשורים האחרונים פרויקטים קולוניאליים ואת האוכלוסיות האירופיות שצמחו מהם כהתקבצויות מלאכותיות מהבחינות

1930), pp. 50-54

Palestine Post, 29.11.1934, 16.4.1936, 31.8.1936, 15.10.1936, 14.2.1947 87

Dan Rabinowitz and Daniel Monterescu (eds.), *Mixed Towns, Trapped Communities: Historical Narratives, Spatial Dynamics, Gender Relations and Cultural Encounters in* Abigail Jacobson and Moshe Naor, *Oriental Palestinian-Israeli Towns*, Burlington 2007; *Neighbors: Middle Eastern Jews and Arabs in Mandatory Palestine*, Waltham MA, 2016; Mark LeVine, *Overthrowing Geography: Jaffa, Tel Aviv, and the Struggle for Palestine, 1880-1948*, Berkeley, CA 2005; Deborah S. Bernstein, *Constructing Boundaries: Jewish and Arab Workers in Mandatory Palestine*, Albany, NY 2000

89 פלשתיין פוסט, 17.3.1936.

הדמוגרפית, המקצועית והפוליטית.⁹⁰ עם זאת כזרים או גולים מארצם היו להשתייכות לקהילה מובחנת, גם אם מדומיינת, יתרונות מעשיים ורגשיים רבים. אנתוני סטוקוול כינה השתייכות זאת 'שבטיות אירופית', התאגדות המפצה על חולשתם של יחידים במרחב הזר ומחזקת את סמכותם של האירופים כקהילה.⁹¹

ליבת הקהילה הבריטית הייתה הזיקה המתמשכת למולדת מעבר לים ולאמפריה שחלשה על פני הגלובוס. לזיקה זו היו ביטויים רגשיים, מעשיים וחומריים והיא שעמדה לעתים מאחורי מתחים שהתגלעו בקהילה. זיקה זו לא הייתה צורך אישי בלבד אלא היא שאפשרה את המשכיותו ותיחזוקו של הפרויקט האימפריאלי ואת יציבות הקשר בין המטרופולין לפריפריה. היא נועדה להגן על גופם ונפשם של הבריטים מהסביבה המקומית ולשמר עדות לכך שלא נטמעו במרחב הקולוניאלי. יותר מכל הייתה זיקה זו ראייה מכרעת לשימור של 'בריטיות' (Britishness). המושג 'בריטיות', עם זאת, לא היה מובן מאליו והיו לו משמעויות מגוונות. הוא נוצק, כפי שמדגימים קתרין הול ואחרים, בזיקה שבין המטרופולין למרחב האימפריאלי, השתנה תדירות באמצעות תפוצתם של אנשים, מוסדות, פרקטיקות וערכים, ויוצג ונחוזה בצורות שונות במרחב ובזמן.⁹² עיקר המחקר נשען על חברות המתיישבים והדומיניונים הלבנים שבחסות האימפריה, שכוננו 'ניאו-בריטניות' (neo-Britains),⁹³ ואולם גם קהילות בריטיות אחרות – חברות של גולים 'זמניים' – לקחו חלק בעיצוב ובעיצוב מחדש של בריטיות, יצרו 'מיני-בריטניות' ונשאו ונתנו ללא הרף על זהותם הלאומית והתרבותית. ההשתייכות לקהילה הבריטית בפלשתינה הוגדרה והומשגה באמצעות קריטריונים מגוונים כגון שפה, דת, חינוך, סביבה וזיקה למולדת, כמו גם מאפיינים תרבותיים שונים ותכופות קראו עליהם תיגר פרטים, קבוצות ונסיבות מקומיות.

להתקבצותם של הבריטים בפלשתינה במסגרת קהילתית היו ביטויים פיזיים ממש, שהתאפשרו הודות לנסיבות מקומיות ייחודיות. פלשתינה הייתה טריטוריה קטנה מאוד ובניגוד לקהילות קולוניאליות גדולות שנפרשו על פני טריטוריות רחבות ידיים, הקהילה הבריטית הייתה יחסית מצומצמת בגודלה ובפיזוריה ברחבי הארץ. רוב הבריטים (למעלה

90 סטולר, קטגוריות קולוניאליות; קופר וסטולר, תרבויות קולוניאליות; Elizabeth Buettner, 'Problematic Spaces, Problematic Races: Defining "Europeans" in Late Colonial India', *Women's History Review*, Vol. 9, No. 2 (2000), pp. 277-298

91 Anthony J. Stockwell, 'The White Man's Burden and Brown Humanity: Colonialism and Ethnicity in British Malaya', *Southeast Asian Journal of Social Science*, Vol. 10, No. 1 (1982), p. 47

92 Catherine Hall (ed.), *Cultures of Empire: Colonizers in Britain and the Empire in the Nineteenth and Twentieth Centuries: A Reader*, New York 2000; Catherine Hall and Sonya O. Rose (eds.), *Home with the Empire: Metropolitan Culture and the Imperial World*, Cambridge 2006

93 Kate Darian-Smith, Patricia Grimshaw and Stuart Macintyre (eds.), *Top of Form Bottom of Form Britishness Abroad: Transnational Movements and Imperial Cultures*, Melbourne 2007

מ־65 אחוז) היו מרוכזים בשלוש הערים המרכזיות: יפו, חיפה וירושלים. ב־1931 התגוררו למעלה ממחציתם בחיפה וכירושלים, וב־1946 כשני שלישים.⁹⁴ בטריטוריות רבות באימפריה היה המרחק בין ריכוז בריטי אחד למשנהו רב מכדי לשמור על קשר קבוע, דבר שהביא ליצירת קהילות כמעט נפרדות באותו מרחב שליטה. אף שבכל אחד מהמרכזים העירוניים בפלשתינה התפתחה, בגלל נסיבות מקומיות, קהילה בריטית שונה מעט באופיה ובמוסדותיה מחברותיה, הריכוז במספר מצומצם של ערים והקרבה היחסית בין הערים הגדולות, ובין ערים קטנות ואזורים כפריים למרכזים העירוניים, השפיעו על הקשרים בין הפרטים והקהילות השונות ברחבי הארץ. תרמה לכך גם העובדה שפיתוח התשתיות עמד בראש סדר העדיפויות של הממשל המקומי והמדיניות הבריטית בכלל בנוגע לפלשתינה. הדגש על פיתוח כבישים ורכבות נעשה במטרה לחבר בין פלשתינה למזרח התיכון כולו,⁹⁵ אולם מדיניות זו שירתה את האימפריה באופן עקיף בהשלכותיה על התגבשות הקהילה הבריטית. למרחק ולזמן היו השפעות מרחיקות לכת על מידת ההיכרות של אנשי הקהילה זה עם זה ועל מידת לכידותם הקהילתית, ולמעשה על התעצבותה של קהילה בריטית פלשתינית אחת, שמי שנמנו עימה היו במרחק כמה שעות נסיעה לכל היותר זה מזה. הדבר בא לידי ביטוי במפגשים אישיים וחברתיים לא פורמליים בין חברי הקהילה, אך גם בקיומם של ריטואלים, אירועים ומוסדות שסייעו להידוק הקשרים בין חברי הקהילה ולעיצוב זהותה התרבותית והלאומית. אלה התרכזו בעיקר בירושלים, ששימשה לא רק כמרכז הממשל המקומי אלא גם כמרכז הקהילה הבריטית. בית הספר של הקהילה שירת את ילדיהם של בריטים שהתגוררו ברחבי הארץ, ומאחר שהציע גם תנאי פנימייה, אפשר לרבים לראות את ילדיהם בסופי השבוע ללא צורך בנייתוק הארוך והקשה הכרוך בשליחתם לבריטניה. קתדרלת סנט ג'ורג' שימשה כמקום מפגש לחברי הקהילה שהיה חברתי ותרבותי כשם שהיה דתי: אירועים וטקסים פורמליים וממלכתיים גיבשו את הקהילה סביב ריטואלים וסמלים משותפים שסימנו את זיקתם לארץ האם, למונרכיה ולאימפריה. ערכי ההפקות של 'האגודה הדרמטית הירושלמית' משכו אליהם בריטים מרחבי הארץ והציגו מחזות של כותבים בריטיים פופולריים. בערכים אלה שימש התיאטרון כמדיום ששחזר את תרבות הפנאי במטרופולין וסייע בעיצוב קהילה וזהות תרבותית. מוסדות אלה ורבים אחרים ייבאו ריטואלים ומוסדות מהמטרופולין ומהאימפריה, ואף שאלה הושפעו גם מנסיבות פוליטיות, חברתיות ותרבותיות מקומיות, הם סייעו לשמר קשר בין הגולים ובין מולדתם ותרבותם, הפחיתו את תחושת זרותם ויצרו תחושת שייכות קבוצתית וקהילתית בריטית. יתרה מזאת, אלה היו אתרים שבהם ה'בריטיות' עצמה עוצבה, דומיינה והומשגה הרחק מארץ האם. הקהילה שירתה הרבה יותר מאשר את צרכיהם החברתיים או הרגשיים של החברים בה. ההשתייכות אליה הכתיבה במידה רבה את חייהם של בריטים והיא עוצבה ונחווה,

94 מילס, **מפקד 1931**, כרך 2, עמ' 229-226; הבישופות האנגליקנית, תפילות.

95 Jacob Norris, *Land of Progress: Palestine in the Age of Colonial Development, 1905-1948*, Oxford 2013, pp. 110-118

במרחב הפרטי והציבורי, באמצעות מוסדות, ריטואלים, רעיונות ופרקטיקות של חיי יומיום. כל אלה שימשו לסמן את עליונותם התרבותית, האתנית, הדתית והמוסרית של הבריטים, תפיסה שעמדה בבסיס הפרויקט הקולוניאלי. תהליכי ביסוס השליטה האימפריאלית חייבו תהליכי גיבוש זהויות ואידיאולוגיות שנועדו לאפשר, להצדיק, לשמר ולייעל את הנוכחות הזרה ואת שליטתו של מיעוט זר על רוב של נתינים. מבני הכוח והפרקטיקות הקולוניאליות הוצדקו לפיכך רק באמצעות טענה להבדל מהותי בין שולטים ונשלטים ('Rule of colonial difference').⁹⁶ שונות זו הייתה בהכרח היררכית: מיון וסיווג גזעי, אתני ותרבותי סייעו לעצב היררכיה של קבוצות וזהויות, שבראשה עמדה זהותם של השליטים והודגשה עליונותם הטבעית על פני נתיניהם. כמי שייצגו ברמה האישית והקולקטיבית את השלטון המנדטורי אך גם אומה, תרבות ואימפריה, להיות 'בריטי/ת' בפלשתניה כלל מערכת מורכבת של נורמות התנהגות וקודים תרבותיים וחברתיים וטמן בחובו חובות וציפיות כשם שהקנה זכויות.

דפוסי הקהילה הבריטית שהוצגו כאן, הנעים בין אחדות לפילוג בתוכה, ובין בידול לדיפוזיה עם האוכלוסייה המקומית, נדמים כסותרים זה את זה. סתירה זו קיימת רק כאשר מניחים זהות בין אידיאולוגיות וכוונות ובין פרקטיקה ומציאות. בפועל הוכרע עיצוב קווי המתאר של הקהילה הבריטית הן על ידי המאמץ המתמיד להגדיר ולשמר גבולות והזדהויות הן על ידי חוסר יציבותם וערעורם. ההבנה שמצבים אלה התקיימו במקביל, מסייעת בהבנת הדינמיקה המורכבת שאפיינה את המציאות הקולוניאלית בכלל ואת חייהם של נציגי השלטון בפרט. הנוכחות הבריטית נוטה להיצבע בעיקר בצבעיה של ה'משימה הבלתי אפשרית' שבהגשמתה של הצהרת בלפור, על משמעויותיה והשלכותיה המגוונות החל מראשית תקופת המנדט ועד המאה העשרים ואחת. הסטת המבט מְעֵבֵר לְמַגְנֹנִי המשילות ואכיפת הסדר והביטחון של השלטון המנדטורי, אל הרכבה ומרקם חייה של הקהילה הבריטית ואל חברה ותרבות בריטיות, מוסיפה בריטים רבים כשחקנים היסטוריים במציאות המנדטורית ומסייעת בחשיפת מורכבויותו של הכוח הקולוניאלי ומתחיו הפנימיים. נקודת מבט זו מוסיפה גוונים רבים ומאפשרת לצייר תמונה מלאה, צבעונית ומדויקת יותר של תקופת המנדט, של השלטון הבריטי ושל מי שעמדו, להלכה ולמעשה, מאחוריו.

Partha Chatterjee, 'The Colonial State', in: Chatterjee (ed.), *The Nation and its Fragments*: 96
Colonial and Postcolonial Histories, Princeton 1993, pp. 13-34